

ČESKÝ JAZYK A LITERATURA

5
2022–2023

FRAUS

Vydává Nakladatelství Fraus, s.r.o.

Vedoucí redaktorka:

prof. PhDr. Marie Čechová, DrSc.

Redaktorka:

doc. PaedDr. Helena Chýlová, Ph.D.

Redakční rada:

doc. Mgr. Robert Adam, Ph.D.,

prof. dr. hab. Mieczysław Balowski,

doc. Mgr. Erik Gilk, Ph.D.,

doc. PhDr. Ondřej Hník, Ph.D.,

PhDr. Bohuslav Hoffmann, CSc.,

PhDr. Miloš Hoznauer,

doc. PaedDr. Helena Chýlová, Ph.D.,

PhDr. Václav Jindráček, Ph.D.,

PhDr. Robert Kolár, Ph.D.,

PhDr. Jiří Kostečka, Ph.D.,

doc. PaedDr. Ladislava Lederbuchová, CSc.,

PhDr. Květa Rysová, Ph.D.,

Mgr. Josef Soukal,

PhDr. Ivana Svobodová,

prof. PhDr. Karel Šebesta, CSc.,

prof. PhDr. Martina Šmejkalová, Ph.D.,

doc. PhDr. Stanislav Štěpáník, Ph.D.

adresa redakce:

Nakladatelství Fraus, s. r. o.

Edvarda Beneše 2438/72

301 00 Plzeň

www.fraus.cz/cjl

e-mail: chylova@kej.zcu.cz

Vychází pětkrát ročně.

Cena jednoho čísla 65 Kč.

Uzávěrka čísla 31. 5. 2023.

sazba: Olga Kuchtová

Vytištěno v České republice.

Distribuce: Předplatné zajišťuje jménem

vydavatele firma SEND Předplatné.

adresa: SEND Předplatné spol. s r.o., Ve Žlíbku

1800/77, 193 00 Praha 9 Horní Počernice

tel.: 225 985 225, e-mail: send@send.cz

© Nakladatelství Fraus, Plzeň 2023

ISSN 0009-0786

MK ČR E 4809

Vzor bibliografické citace je uveden

na www.ceskyjazykaliteratura.cz.

Časopis je zařazen v Seznamu recenzovaných
neimpaktovaných periodik vydávaných v Česku.

Časopis je zařazen do databáze ERIH+.

Obsah**Studie a články**

Spolupráce literárněvědné bohemistiky s lingvistikou:
samozřejmost, výhoda, výjimka, nebo přepych?

Karel Komárek 209

Subjektivní teorie mluvnice u učitelů českého jazyka
na druhém stupni ZŠ

Ivana Hurtyová 215

Židé a šoa v kontextu prozaické tvorby

Ladislava Fukse

Erik Gilk 221

Složité souvětí a kontaktní dvojice různovětných
spojovacích výrazů

Josef Štěpán 227

Oráč z Čech – výzva školnímu literárnímu kánonu

Jakub Sichálek, Jan Heczko, Lucie Racsková, Martin Líbal . . . 232

Z nové umělecké literatury

Vyprávět sebe sama. Autobiografické skladby

Pavla Novotného

Martin Lukáš 239

Jazyková poradna

Psaní velkých písmen při inverzním slovosledu

Ivana Svobodová 243

Rozhledy

Sto let od narození Milana Jelínka

Marie Krčmová 245

Marie Krčmová, její pedagogické působení a několik
vzpomínek

Michal Krístek 247

Sociolekty v různých sférách komunikace

Lucie Radková 249

14. společné setkání učitelů u krajanů a lektorů
češtiny v zahraničí

Alexandr Gajdzica 251

Z literární galerie: Emil Vachek

Vladimír Novotný 252

Recenze

Hordubal a Národní divadlo

Bohuslav Hoffmann 254

Český jazyk a literatura, ročník 73

Obsah ročníku 2022–2023 258

Spolupráce literárněvědné bohemistiky s lingvistikou: samozřejmost, výhoda, výjimka, nebo přepych?

Karel Komárek, FF UP v Olomouci

karel.komarek@upol.cz

Klíčová slova: bohemistika, jazykověda, literární věda, edice, jazyková úprava

Key words: bohemian studies, linguistics, literary studies, text edition, language adaptation

The cooperation of literary bohemian studies with linguistics: a matter of course, an advantage, an exception, or a luxury?

The author of the article answers the question posed in the topics of the 6th World Congress of Literary Bohemian Studies: Does the traditional cooperation between literary Bohemian studies and linguistics still continue? He shows concrete examples of this cooperation from the present and emphasizes its necessity, especially in the areas of editions and language adaptations of classic works of Czech literature.

Úvod

Trvá ještě tradiční spolupráce literárněvědné bohemistiky s lingvistikou? Tato otázka zazněla v návrhu tematických okruhů pro 6. kongres světové literárněvědné bohemistiky, který se konal od 27. června do 1. července 2022 v Praze (viz Kongres 2022 – témata). V následujícím zamyšlení¹ si dovoluji připojit k ní ještě obecnější otázky: Jak by měla nebo mohla tato spolupráce vypadat? Nakolik se má literárněvědný bohemista vyznat zároveň v lingvistice? A naopak: jaké výhody může mít lingvista, který sleduje dění v literární vědě a čte beletrii? Jaká by měla být kompetence odborníka v obou těchto sférách?

Dilema „Jazyk, nebo literatura?“ zřejmě řešil každý, kdo se rozhodl věnovat češtině, a to už během studia. To je totiž na našich vysokých školách koncipováno většinou jako jeden obor složený z disciplín jazykovědných a literárněvědných, zpravidla v rovnoměrném zastoupení. Bohemistika jako povolání pak často vyžaduje užší specializaci, a tudíž výběr jednoho, či druhého, ale profese s nutnou kompetencí v obou částech nejsou vůbec výjimečné. V diskusi na kongresu připomněla bohemistka a kognitivní lingvistka Irena Vaňková, že typickým příkladem češtináře, který se musí nutně orientovat v jazyce i v literatuře, je učitel/učitelka na základní i střední škole (širší souvislosti viz Vaňková, 2022).

Při hledání odpovědí na položené otázky chci připomenout aspoň některé vzory spolupráce literárněvědných a jazykovědných bohemistů. Cílem je zdůraznit význam lingvoliterárního přístupu, přesněji řečeno význam souběžné lingvistické

---

¹ Článek vznikl na základě mého vystoupení na zmíněném kongresu. Publikováno nebylo. Abstrakt je dostupný online (Kongres 2022 – abstrakty).

a literárněvědné orientace pro interpretaci uměleckých textů, a to při speciálních počinech, jako jsou kritické edice a jazykové adaptace klasických děl české literatury. Přitom se zaměřím na novější období: zatímco v oblasti starší literatury se lingvistická erudice literárního vědce víceméně uznává, v případě literatury 19. a 20. století se nepovažuje automaticky za nutnou. A ještě předtím nastíním určité typy lingvistů a literárních vědců, s jakými se můžeme setkat mezi námi bohemisty: i když jde o výsledek subjektivních pozorování, je to přehled reálných postojů k oběma hlavním složkám našeho oboru, který nám může pomoci k reflexi naší spolupráce.

Lingvisté a/i/nebo/kontra literární vědci

Jeden typ lingvistů, to jsou obrazně řečeno „zakuklení literáti“: mají tak spontánní zájem o literaturu a rozsáhlé vědomosti o ní, že by mohli s vysokou odbornou kompetencí pěstovat literární vědu. Z různých důvodů se nominálně věnují lingvistice. Nicméně jejich náklonnost k literatuře bývá poznat z témat publikací, z odborných přístupů apod.

Jejich protipólem jsou lingvisté, kteří vztah k literatuře ztratili nebo nikdy neměli. Často soukromě přiznávají, jak při studiu na fakultě „tu literaturu museli přetrpět“: za to ovšem případně mohou i jejich učitelé.

A zhruba uprostřed je typ lingvisty, který se rozhodl jednoznačně pro jazyk, přičemž jistý poměr k literatuře si uchoval: literární vědou se sice nezabývá, ale sám od sebe čte umělecké texty a podle mě má o to větší kompetenci i pro „čistou“ lingvistiku.

Také mezi literárními vědci najdeme různé typy, pokud jde o vztah k jazykovědě. Mnozí se bez lingvistických postupů neobejdou: vyžadují to témata a metody bádání. Ale existují i takoví, kteří se jazykovědě vyhýbají jako něčemu, co jim připadá příliš formalistické a nekompatibilní s pohledem na umělecké dílo, které vnímají především jako fenomén estetický. A jiní zase naopak – opět obrazně řečeno – utíkají od poezie ke strojům a při interpretaci literárních textů upřednostňují metody kvantitativní a digitální. Ty mohou být subjektivně zábavnější a hravější, zatímco z objektivního hlediska se jeví exaktněji a vědeckěji: žádná „pocitologie“, natož ideologie.

Vývoj metod je samozřejmě legitimní. Ale co když literární vědec sám s potěšením nečte? Co když už neinterpretuje dílo, které ho přirozeně fascinovalo nebo i totálně popudilo? Za co pak stojí jeho interpretační projev? Není to jenom slohová práce na dané téma?

Tradice

Jak vypadala spolupráce literárněvědných a jazykovědných bohemistů v minulosti? Tedy to, na co máme navazovat? Náš exkurs může být jen výběrový. Od počátků národního obrození zhruba po přelom 19. a 20. století vidíme osobnosti, pro které je příslušný spíš zastřešující obor filologie než odděleně jazykověda a literární věda: to platí mj. o Josefu Dobrovském, Josefu Jungmannovi, ale i Janu Gebauerovi.

Od 20. století logicky narůstá potřeba specializace. Přesto nadále vystupují bohemisté zasloužilí v obou částech oboru, např. Jiří Daňhelka nebo Lubomír Doležel.

A až do naší současnosti sahá příklad lingvisticko-literární vzájemnosti, kterou vyznačují jména Karel Hausenblas, Alexandr Stich, Alena Macurová, Petr Mareš (a výčet by mohl pokračovat). Jsou to lingvisté inspirovaní literaturou a zároveň inspirující literární vědu. Pro mnohé jejich práce se vžil název „lingvoliterární studie“ (mj. Hausenblas, 1996; Stich, 1996).

Pole spolupráce – edice

Tradiční oblastí spolupráce literárních vědců s lingvisty jsou edice uměleckých textů, též publicistiky a korespondence. Potřeba této kooperace narůstá jak z důvodu stále užšího zaměření odborníků, tak proto, že jazyk se vyvíjí a čeština národních klasiků 19. i 20. století neodvratně zastarává. Prozkoumáme-li reprezentativní ediční řadu Česká knižnice (vychází od roku 1997 a do loňského roku 2022 přinesla 118 svazků), vidíme, že mezi jejími editory jsou zastoupeni literární vědci i lingvisté, mnohdy s vyhraněnou specializací. Ale ať je editor specialistou spíš na jazyk, nebo spíš na literaturu, vždycky je lépe vybaven, když toho ví o vývoji češtiny více. Pak například nepovažuje něco, co nezná, za chybu. Ani za reliktnost minulosti, který je možno svévolně inovovat.

Příklad z ediční praxe

V ediční poznámce k vydání Durychova *Bloudění* z roku 1993 (které není součástí České knižnice) se píše: „Infinitivy zakončené v původních vydáních slabikou *ti* měníme ve všech případech kromě citátů na běžný způsob psaní (*poslat* m. *poslati*)“ (Durych, 1993, s. 621). Bohužel v této edici jsou infinitivy zkráceny i v tzv. skrytých citátech, tedy v pasážích, které Durych doslova převzal z dobových českých pramenů, ale nijak je v textu prózy nevyznačil. Navíc redakce provedla ještě další úpravy, které porušují záměrně užitý starobylý jazyk. Srovnáme edici s původním vydáním z roku 1929 (rozdílly jsme zvýraznili):

Ano. Stalo se včera, v pátek, zde, na Starém Městě pražském. Když Jana Hartunga, registrátora při úctárně na hradě pražském, nelítostným sužováním pět **mušketýrův** saských pod kapitánem Hoe **k tomu**, že manželku svou s dítkami napřed z domu **vyslati**, a potom sám naposledy, zanechav sedm věder vína, z domu svého **ujítí** musil, **přivedli**, tu **jsou** toho pátku celý den pořád pili, takže **u večer** čtyři, jsouce ožralí, v světnici na slámě se položili, pátý pak, nějaký Jan Zeissig z Altenburku rodilý, Mišnář, člověk nešlechetského života, jsa prve velice ožralý, tovaryše své odpočívající k dalšímu a prodlouženějšímu pití pobízel a jim **spátí** překážel; oni však, jsouce **prvé** dosti pitím obtíženi, tomu odepřeli.
(Durych, 1929, část třetí, s. 45–46)

Ano. Stalo se včera, v pátek, zde, na Starém Městě pražském. Když Jana Hartunga, registrátora při úctárně na hradě pražském, nelítostným sužováním pět **mušketýrů** saských pod kapitánem Hoe **přivedli k tomu**, že manželku svou s dítkami napřed z domu **vyslat**, a potom sám naposledy, zanechav sedm věder vína, z domu svého **ujít** musil, **tu toho** pátku celý den pořád pili, takže **večer** čtyři, jsouce ožralí, v světnici na slámě se položili, pátý pak, nějaký

Jan Zeissig z Altenburku rodilý, Mišnař, člověk nešlechetného života, jsa prve velice ožralý, tovaryše své odpočívající k dalšímu a prodlouženějšímu pití pobízel a jim **spát** překázal; oni však, jsouce **prve** dosti pitím obtíženi, tomu odepřeli.

(Durych, 1993, s. 433)

Durych zde skrytě cituje dobovou zprávu, kterou z archivu zveřejnil Karel Jaromír Erben v Časopise Českého museum (Erben, 1853). Není samozřejmě povinností současného editora každý takový zdroj znát. Ale vědomosti o vývoji češtiny by měly pomoci k odhadu, že jde o starší český text, a tudíž k závěru, že jeho jazyková inovace by byla nevhodná.

Pole spolupráce – adaptace, jazykové inovace

Pro dětského čtenáře a pro školní četbu se díla národních klasiků někdy vydávají v jazykových úpravách nebo adaptacích. Zde by měla být účast kompetentního lingvisty automatickou podmínkou. Bohužel máme po ruce příklady, kdy redaktor či redaktorka klasického díla upravili text nepřesně, a to zřejmě proto, že mu po jazykové stránce sami nerozuměli.

Na jeden z příkladů jsem upozornil v tomto časopise (Komárek, 2000–2001). *Staré pověsti české* Aloise Jiráska vyšly v převyprávění Ivany Peroutkové (Jirásek, 1997). Nejde ovšem o radikální převyprávění ve smyslu přeformulování, nýbrž jenom o pokus převést starý text do současného jazyka. Přitom redaktorka nahradila zastaralá nebo neprůhledná slova známými, bohužel bez použití slovníků češtiny. Tak např. původní výraz *na hrubých vozích* zaměnila za *na jednoduchých vozech* (*hrubý* zde však znamená „velký“) a naopak beze změny ponechala víceznačné slovo ve větě *pány ze zámek seženou a zbijí*, i když tu má přesný význam „zabijí, pobijí“.

Další příklad rozebral rovněž v tomto časopise Robert Adam (2014–2015). V nakladatelství Práh vyšla *Babička* Boženy Němcové v jazykové úpravě, která na mnoha místech totálně porušila původní smysl textu (Němcová, 2013). Mimo jiné: *když čerstvé věnečky pověsila babička mezi okno a na obrázky a lonské hodila „božímu ohníčku“* (originál); *čerstvé věnečky babička pověsila mezi okno a loňské obrázky hodila „božímu ohníčku“* (úprava).

K těmto a podobným případům jazykových inovací je ovšem nutné poznamenat, že kromě lingvistů tu zároveň absentují i kompetentní odborníci na literaturu.

Jako pozitivní příklad jazykové adaptace můžeme uvést přebásnění staročeského *Života svaté Kateřiny* od Jirího Pelána (2016). Vzhledem k tomu, že překladatel se rozhodl zachovat původní veršové schéma, nejde o tlumočení doslovné. Smysl originálu však není porušen ani zkreslen:

Kateřina jakžto ruože
stáše, prostřed léta ktvúci.
Jako sě málo ulyznúci,
vece protiv tomu mistru:
„V ten čas já váš rozum přistru
řečí, již vy závidíte.“

Kateřina jako růže
vprostřed léta vzkvetlá stála;
jako by se pousmála,
když pravila mistru nyní:
„Ó, jak váš rozum zastíní
slova, jež nenávidíte.“

(Život svaté Kateřiny, 2016, s. 108–109)

Závěr: literárně-lingvistické interview

- *Je tedy spolupráce literárněvědné bohemistiky s lingvistikou samozřejmost?*

Pro literaturu středověku a raného novověku doufejme ano. Ale nastává situace daná vývojem jazyka i obecného jazykového povědomí, že by měla být obvyklá i pro díla následujících období: rozhodně už pro 19. století, raději i pro čtenářsky příznivé pozdější autory typu Karla Čapka nebo Karla Poláčka, ale kupodivu i pro některé z těch nejsoučasnejších: na jejich „tajném a otevřeném jazyku“ (srov. Mareš, 1996) se můžeme dostat do jazykových problémů i my starší, po kterých následuje generační přelom.

- *Je to výhoda?*

Nepochybně. Pokusili jsme se to ukázat výše na příkladech pozitivních i negativních.

- *Nebývá to výjimka?*

U edic klasické literatury už ne, zato u jazykových inovací spíš ano. Např. už zmíněné Pelánovo přebásnění staročeské kateřinské legendy je výjimečně zdařilý, unikátní počín.

- *Nebo přepych?*

Může se to tak jevit některým zástupcům literární vědy. Určité způsoby interpretace opravdu nevyžadují, aby vykladač detailně porozuměl každé formulaci a byl schopen ji „přeložit“ do současné češtiny. Ani hausenblasovský „celkový smysl textu“ takové přesné porozumění nepotřebuje, jako k němu není nutné znát všechny reálie, o kterých se v díle píše. I když je vždycky výhoda, když máme k jazyku díla vysvětlivky. K některým výkladům, zvláště k určení estetického sdělení textu, opravdu stačí jakýsi celkový dojem, který se obejde bez znalosti všech „slovíček“. Ale pozor na to, aby se literárněvědný interpret příslovečně „neučal“ a neopřel svůj výklad některého motivu či básnického prostředku o mylně pochopený význam slova nebo vety nebo mezivětných vztahů.

- *Trvá tedy ještě tradiční spolupráce literárněvědné bohemistiky s lingvistikou?*

Uvedené příklady dosvědčují, že ano. Ale stane-li se dnešní spolupráce následováníhodnou tradicí, na to je třeba počkat.

- *Jak by měla nebo mohla tato spolupráce vypadat?*

Místo obecných rysů načrtnu jeden možný projekt, který pracovně nazývám „Klíč k literární češtině“: webovou stránku, na které by se dalo najít vysvětlení konkrétních míst v dílech českých klasiků. Kromě jednotlivých slov (ta navíc máme už ve slovnících) by tam byly i neprůhledné tvary nebo delší konstrukce, jejichž význam nemusí být jasný. Mnoho takových výkladů je samozřejmě rozptýleno v jednotlivých svazcích České knihovny nebo starší Národní knihovny. Proč je nesoustředit na jedno místo? Budování takové databáze by bylo ovšem velmi pracné a netroufám si odhadnout, zda je reálné. Typickým uživatelem by mohl být interpret díla, editor nebo redaktor, překladatel, samozřejmě též učitel češtiny.

- *Nakolik se má literárněvědný bohemista vyznat zároveň v lingvistice?*

Nemusí se pít za každou moderní teorií. Spíš se má orientovat v jazykovědné klasice, v uznávaném základu. Hlavní je cit pro variantnost jazyka v současnosti a pro vývoj jazyka: milovník literatury, který během studia bohemistiky pohrdal historickou mluvnicí, sotva připraví dobré kritické vydání klasika. Důležitá je zkušenost s různě starými uměleckými texty: díky ní zůstávají v paměti uložené nebo aspoň povědomé jevy, které se vyskytují často a jsou typické. Literární vědec například nemusí znát jerové pravidlo, ale musí vědět, že *budiž* je singulár a nepojí se s plurálem (*budiž pozdraven, ale bud'tež pozdraveni*).

- *A naopak: jaké výhody může mít lingvista, který sleduje dění v literární vědě a čte umělecké texty?*

Nehroží mu nebezpečí, že začne pracovat jenom se schémata a modely, a ne s živým jazykem z autentických textů psaných i mluvených.

- *Jaká by měla být kompetence odborníka při práci s uměleckými texty (interpreta, editora, učitele) v obou těchto sférách?*

Posoudit jak významovou, tak výrazovou stránku textu. Umět vyhodnotit použité jazykové prostředky nejen z hlediska správnosti, ale i podle funkce = podle toho, jak se podílejí na vyjádření celkového smyslu textu. Vnímát, co chtěl básník říci, abychom dokázali vysvětlit, jak to řekl: proč zrovna touto formou. K získání takové kompetence potřebuje odborník jak přehled po relevantní lingvistické literatuře, tak zkušenost s pozorováním jazykové stránky uměleckých textů.

Literatura

ADAM, R. Do škol míří Babička pálící obrázky. *ČJL*, 65, 2014–2015, s. 35–38.

DURYCH, J. *Bloudění*. Praha: Ladislav Kuncíř, 1929.

DURYCH, J. *Bloudění*. Brno: Atlantis, 1993.

ERBEN, K., J. Sasové v Praze léta 1631. *Časopis Českého museum*, 27, 1853, s. 499–525 a 710–727.

HAUSENBLAS, K. *Od tvaru k smyslu textu: stylistické reflexe a interpretace*. Praha: Filozofická fakulta UK, 1996.

JIRÁSEK, A. *Staré pověsti české*. Převedla I. Peroutková. Praha: Nakladatelství ABR, 1997.

KOMÁREK, K. Proměny textu Jirákových Starých pověstí českých. *ČJL*, 51, 2000–2001, s. 219–228.

Kongres 2022 – abstrakty. [online] Dostupné z <[https://ucl.cas.cz/wp-content/uploads-
s/2022/07/6kongres_sbornik-abstraktu.pdf?x68966](https://ucl.cas.cz/wp-content/uploads/2022/07/6kongres_sbornik-abstraktu.pdf?x68966)>.

Kongres 2022 – témata. [online] Dostupné z <https://www.6kongres.info/hlavni-temata-kongresu>.

MAREŠ, P. „Tajnej a otevřenej jazyk“ (Spisovnost a nespisovnost v románu Jáchyma Topola Sestra). In ŠRÁMEK, R. (ed.) *Spisovnost a nespisovnost dnes*. Brno: MU, 1996, s. 176–178.

NĚMCOVÁ, B. *Babička*. Praha: Práh, 2013.

STICH, A. *Od Karla Havlíčka k Františku Halasovi (lingvoliterární studie)*. Praha: Torst, 1996.

VANKOVÁ, I. „A teď mi to řekněte jinými slovy.“ Umělecké texty v kognitivnělingvistické a kognitivněpoetické perspektivě. Několik poznámek. *Jazykovědné aktuality*, 59, 2022, s. 73–86.

Život svatě Kateřiny. Novočeský překlad Jiří Pelán. Česká knižnice svazek 89. Brno: Host, 2016.

Subjektivní teorie mluvnice u učitelů českého jazyka na druhém stupni ZŠ

Ivana Hurytová, PedF UK v Praze

ivana.hurytova@pedf.cuni.cz

Klíčová slova: subjektivní teorie, učitelovo pojetí výuky, didaktika mateřského jazyka, komunikačně-funkční přístup, výuka mluvnice

Key words: Subjective theories, Teachers' beliefs, Didactics of the mother tongue, Communicative-functional approach, Teaching grammar

Subjective Theories about Teaching Grammar based on Research at Czech upper elementary school

Modern subject didactics of the mother tongue postulate that the fundamental goal of teaching the mother tongue is the communication goal and that grammar instruction has a supporting function in the development of communication skills. However, research into teaching processes shows that grammatical-normative approach to the language curriculum predominate to a large extent in practice. The causes of this fact are various, but especially from international research it can be concluded that what are known as the subjective theories of teachers (teachers' beliefs) have a significant influence. Our goal was to explore this phenomenon in the reality of the Czech upper elementary school. In our paper we will present the results of the research focused on the teacher's concept of the communication-functional approach and on the position of grammar in language education.

Rámcový vzdělávací program dává učitelům poměrně široké možnosti pojetí vlastní výuky, autonomie učitelů v České republice je jedna z největších mezi zeměmi OECD. V oblasti mateřského jazyka RVP i oborová didaktika shodně zdůrazňují komunikační přístup k jazykové výuce, resp. její komunikační cíl (Čechová, 1985; Čechová – Styblík, 1998; Svobodová, 2003; Štěpáník aj., 2020; RVP ZV, 2021). Navzdory tomu má pedagogická praxe při realizaci komunikačního přístupu stále značné rezervy a zdá se, že učitelé při jeho uchopení narážejí na větší či menší problémy (srov. např. Zimová, 2011/12, 2015/16; Čechová 1996, 1998, 2011/12; Štěpáník, 2016, 2020).

Především zahraniční výzkumy ukazují, že jedním z klíčových důvodů, proč změny, které jsou v kompetenci učitelů, nejsou výrazné, spočívá v tom, jak učitelé o výuce přemýšlejí, jaké cíle jí přisuzují, jak výuku pojímají. Učitel výuku konstituuje na základě znalostí učebního obsahu a didaktických znalostí učebního obsahu. Při projektování výuky však uplatňuje víc než to: vysoce podstatnou úlohu při přemýšlení o výuce ze strany učitele sehrávají jeho vlastní přesvědčení, tzv. *subjektivní teorie učitele*. A ty, jak ukazují četné výzkumy (Evans aj., 2014, a mnozí další), mají na utváření výuky větší vliv než oficiální dokumenty, vědecké důkazy a odborná doporučení nebo i kvalitní a inovativně pojatá příprava učitelů.

Co jsou subjektivní teorie učitele?

V anglosaské literatuře se pro daný fenomén používá termín *teacher's beliefs* (Pajares, 1992, aj). V českém prostředí se v devadesátých letech pro totéž ujal termín *učitelovo pojetí výuky* (Mareš aj., 1996). Oběma termínům je vytýkáno, že jsou

poměrně široké. Dle Mareše aj. (1996) učitelovo pojetí výuky zahrnuje několik dílčích pojetí, a to zejména pojetí a) cílů, b) učiva, c) organizačních forem, d) vyučovacích metod, podmínek a prostředků, e) žáka jako jednotlivce, f) skupiny žáků, g) učitelské role a sebe sama jako učitele, h) dalších účastníků pedagogického procesu. Současně Mareš aj. uvádějí, že toto vymezení není úplné a že je možné výčet doplnit o další složky.

Janík (2007, 2015) pro dotčený jev navrhuje přesnější označení, vycházející z německé jazykové oblasti, a to *subjektivní teorie*. Při vymezení pojmu vychází z německé didaktiky, podle níž subjektivní teorie utvářejí pojetí světa a sebe sama. Jsou vnímány jako struktury s přesahem do jednání. „Lze je rekonstruovat v komunikaci a zpětně ověřit jejich existenci v jednání“ (Janík – Koubek, 2015, s. 50).

Zatímco *učitelovo pojetí výuky* lze dle Janíka (2007) chápat jako všeobecný (spíše implicitní) pořadatel učitelova pedagogického myšlení a jednání, označení *subjektivní teorie* zahrnuje také argumenty, jimiž učitel zdůvodňuje své rozhodování a jednání v pedagogických situacích. Pojem *subjektivní teorie* tedy v sobě obsahuje mj. též argumenty učitele, jimiž vysvětluje nebo předvídá své jednání, a to dotčený pojem činí – na rozdíl od *učitelova pojetí výuky* – nejen vědomým, ale také umožňujícím slovní vysvětlení (Janík – Koubek, 2015). Subjektivní teorie obsahují elementy znalostí, které jsou vůči sobě v určitých vztazích. Utvářejí se individuálně a organizují naše poznání do struktur, čímž se podobají teoriím vědeckým.

Subjektivní teorie učitele tak má svůj objekt (např. vyučování, učení), svůj subjekt (jejího tvůrce) a kvalitu (hodnotící atribut). Jinými slovy učitel má svou teorii o tom, jak má probíhat výuka určitého předmětu, a k tomu přistupují ze své subjektivní pozice.

Subjektivní teorie učitelů češtiny

Jak už bylo naznačeno výše: přestože kurikulum, oborová didaktika českého jazyka i odborná příprava učitelů zdůrazňují komunikačně-funkční přístup, ve školách většinou přetrvává tradiční dekontextualizované mluvnické vyučování. V praxi výuky je tento model reprezentován mnohdy preskriptivním přístupem k jazyku a formálně-gramatickým pojetím obsahu. Absentuje sémanticko-pragmatický, resp. komunikačně-funkční přístup k fungování jazyka, respekt k funkci jednotlivých jazykových prostředků a jazykových útvarů.

Proč tomu tak je, jsme se rozhodli ověřit výzkumně. Výzkum probíhal v období od prosince 2021 do května 2022 u 9 učitelů z běžných pražských základních škol (jsme si vědomi toho, že je to velmi malý vzorek, jedná se ale o kvalitativní výzkum) jsme analyzovali jejich subjektivní teorie výuky českého jazyka, a to jak v jazykové, tak komunikačně-slohové složce. Výzkumný vzorek tvořili zkušení učitelé na druhém stupni ZŠ, s minimální délkou praxe 5 let, ve všech případech se jednalo o ženy.

Nejprve jsme respondentky požádali o vyplnění dotazníku s nedokončenými výpověďmi. Dotazník byl rozdělen na tři hlavní oddíly, jednotlivé výroky zachycovaly přemýšlení učitelek o cílech výuky, učivu a realizaci a organizaci výuky. Příklady nedokončených výroků, k nimž se respondentky měly vyjádřit: *Cílem výuky českého*

jazyka podle mě je... (oddíl cíle); *Nejvíce času ve výuce českého jazyka věnuji...* (oddíl učivo); *Nejlepší způsob výuky mluvnice podle mě je...* (oddíl realizace a organizace výuky).

V následující fázi výzkumu jsme se s každou z respondentek sešli a vedli s ní polostrukturovaný rozhovor. Některé odpovědi v dotaznících byly totiž poměrně široké, vágní nebo nejasné a teprve rozhovor nám umožnil je upřesnit a doplnit. Kromě toho osobní kontakt přispěl k navázání hlubšího vztahu s respondentkami a k získání jasnější představy o jejich subjektivních teoriích.

Závěrečnou, ale přitom velmi důležitou část výzkumu představovalo pozorování praxe výuky zkoumaných učitelek, a to vyučovací hodiny jazykové výchovy (tzv. mluvnice) a hodiny slohově-komunikační výchovy (tzv. slohu). Tuto metodu jsme zvolili proto, že jsme chtěli ověřit, zda deklarované teorie odpovídají vyučovací praxi, tedy tomu, jak a co učitelky skutečně vyučují.

Výsledky pozorování postupně zpracováváme, ale už nyní můžeme představit data vyplývající z dotazníků a z dílčího vyhodnocení protokolů z pozorování.

Cíle a učivo

Výroky týkající se cílů a učiva ukázaly převažující zaměření výuky českého jazyka na druhém stupni na výuku mluvnice. Více než polovina respondentek uvedla jako jeden z cílů znalost mluvnických pravidel a/nebo pravopisu. Toto dokládá výrok: *Z češtiny by žáci měli mít vědomosti...* často doplněný učiteli slovem *základní* nebo *základy jazyka*. Z následných rozhovorů vyplynulo, že tím míní znalost mluvnické teorie a pravopisu. Potvrzují to rovněž odpovědi doplněné k výroku, který se zaměřoval na vnímání *zásadní chyby* v českém jazyce: více než polovina respondentek uvedla chybu pravopisnou a nedodržení mluvnických pravidel.

Přitom ale většina respondentek také uvedla, že za významný cíl považuje naučit žáky smysluplně/ dobře komunikovat, případně *správně* se vyjadřovat. V rozhovorech toto upřesnili jako spisovný a mluvnicky bezchybný projev.

Učitelky chtějí, aby žáci uměli funkčně komunikovat, zároveň ale soudí, že zásadně podstatná je znalost mluvnické teorie a spisovný projev, který pokládají za jediný správný. Zdá se, že velmi málo rozlišují funkci jednotlivých jazykových vrstev a útvarů, což je základem komunikačně-funkčního pojetí, a přeceňují význam znalosti mluvnických pravidel v projevech žáků. Výsledky naznačují, že nedostatečně vnímají, že žáci-rodilí mluvčí nemusejí zvládnout jen mluvnickou teorii a že se nemají hlavně učit o jazyku, ale i jazyku s využitím poznatků o jazyce.

Při doplnění výroku *Nejvíce času ve výuce českého jazyka věnuji...* jsme se setkali s odpověďmi: *mluvnice* (3×); *dohánění mluvnice*; *neustálé opakování mluvnice*; *základní znalosti*, čímž byla opět míněna mluvnice, *pravidelné opakování pravopisných jevů*, *vysvětlování učiva dle osnov a RVP* (2×).

Tyto výroky by bylo možno číst tak, že respondentky jsou přesvědčeny, že mluvnickému učivu je třeba věnovat zásadní část výukového času a že ne zcela doceňují

možnosti RVP, resp. nejsou schopny vhodně rozklíčovat výstupy uvedené v RVP. Množství probíraného učiva totiž respondentky často zdůvodňují RVP, přitom ale v RVP dané obsahy explicitně uvedeny nejsou.

Význam výuky základní mluvnice ve smyslu poučení o fungování jazyka v komunikaci je značný – má význam pro rozvoj komunikačních dovedností žáků i jejich kognitivních schopností. Zásadně však záleží na tom, jak je výuka tzv. mluvnice pojata – zdali jsou jejím výstupem znalosti mluvnické teorie, anebo propojení jazykových znalostí s komunikačními dovednostmi. Např. pouze tři respondentky jako důležitou dovednost zmínily porozumění textu (v rozhovorech upřesněno, že mínily literární i jiné texty).

Z dotazníků i rozhovorů vyplývá minimální důraz na stylistiku, pragmatiku, sémantiku apod. Pouze jedna respondentka zmínila nutnost aplikace mluvnických znalostí v různých jazykových oblastech a uvedla morfologii, lexikologii, syntax a stylistiku. Dvě respondentky uvedly, že smyslem výuky mluvnice je srozumitelně komunikovat i písemně.

Realizace a organizace výuky

Za nejlepší způsob výuky mluvnice více než polovina z dotazovaných učitelek považuje procvičování daného mluvnického jevu, což probíhá nejčastěji na izolovaných větách v učebnicích, a ani zařazení tzv. netradičních metod výuky (např. RWCT či různých hravých prvků) nemění základní formálně-poznávací princip aktivit, protože i ty se mohou proměnit v dril či mechanické určování. V jedné hodině tzv. mluvnice v 6. ročníku učitelka do výuky zařadila hru trimino, v níž žáci měli za úkol propojit zcela izolované tvary zájmen v různých pádech s jejich tvary v 1. pádě. Hra zabrala téměř celou hodinu a děti bez použití jediné věty či jakéhokoliv textu procvičovaly, který tvar zájmena je v tom či onom pádě.

Podobná situace nastává při výuce syntaxe. Byli jsme svědky toho, že učitelky například trvají na bezchybné klasifikaci vedlejších vět apod., ale nepožadují, aby žáci věty uměli použít v textu, případně aby diskutovali, která z forem je vhodnější, nahradili je větným členem či jinou větnou strukturou, aby zvažovali adekvátnost výběru té či oné formy atd. Když jsme se respondentek v dotazníku zeptali, proč je třeba vysvětlit žákům smysl výuky určitých jazykových jevů, například vedlejších vět, nejčastěji odpovídaly: *...kvůli znalosti interpunkce*. Toto objasnění je pro žáky zřejmě nejpříjemnější, není ale zcela dostatečné. Čárky nepíšeme mezi větami mechanicky, protože jsme rozpoznali jednotlivé vedlejší věty, používání čárek je odrazem pochopení významu celého souvětí celku. Takovýto výklad navíc nereflakuje druhy jednotlivých vedlejších vět, a přitom jejich určování se věnuje ve školách velké úsilí.

Obdobný velmi teoretický a formální přístup byl uplatněn i v hodině slohu, která byla zaměřena na funkční styly a skládala se pouze z vyplňování tabulky, v níž žáci propojovali tři sloupečky: funkční styly, slohové postupy a slohové útvary. Předtím

si je zcela teoreticky zopakovali a následně vyplnili mechanicky tabulku bez použití jediné textové ukázky. Práci s autentickými texty uvedla pouze jediná učitelka – a skutečně tak činila i ve výuce.

V odpovědích na otázku, jak vysvětlit smysl určitého učiva (větné skladby) také zaznělo: ... *protože je to potřeba u přijímacích zkoušek nebo protože je to součást povinného učiva*. Tento formální argument (standardizované zkoušky, kurikulum) se objevoval velmi často. Již dříve jsme konstatovali, že se respondentky odvolávaly na RVP při odůvodnění množství probíraného učiva, v tomto případě se odvolávají na přijímací zkoušky. To je dle našeho soudu nepochopení státní vzdělávací politiky a dokumentů, které ji upravují (RVP, katalogy požadavků k přijímacím zkouškám aj.), a může být jednou z příčin přetrvávajícího formálně-gramatického pojetí.

Komunikačně-funkční přístup

Přestože se v druhém oddíle dotazníku u výroku zaměřeného na dovednosti objevil čtyřikrát požadavek, že *by žáci měli umět používat jazyk (adekvátně) v různých komunikačních situacích*, ve třetí části u výroku: *Komunikační přístup k výuce znamená...* byla nejčastěji odpověď *diskuse a dialog* (3×), *otevřená komunikace* (2×) nebo odpovědi typu: *naslouchání žákům, vyslechnutí nápadů, interakce učitel – žák* apod. Zdá se, že se sice komunikace se stala pro učitele známým slovem a symbolem požadované změny, ale v odpovědích jsme se setkali s nepochopením komunikačního přístupu. Učitelky vědí, že přijde-li na novinky ve výuce češtiny, půjde o komunikačně zaměřenou výuku. Z uvedených výroků respondentek ale spíše vyplývá, že komunikační přístup ve výuce českého jazyka chápou jako cvičení či úkoly zaměřené na mluvení, mluvní projevy žáků nebo komunikaci učitele s nimi. Redukují jej na ústní projevy, ať už monologické nebo dialogické, ale nevnímají jej jako komplexní a odlišný přístup k výuce, který zasahuje jak výběr obsahu, tak i způsob didaktického zprostředkování žákům (srov. Štěpáník aj., 2020).

Toto potvrdil i výrok, v němž jsme žádali učitele, aby specifikovali, co pro ně znamená funkční úloha. Šest učitelů z devíti tuto otázku vůbec nezodpovědělo.

Diskuse výsledků a závěr

Přestože tento článek přináší pouze základní zjištění, můžeme již nyní konstatovat, že zkoumané učitelky mají subjektivní teorie o výuce mluvnice, které mají zásadní vliv na to, jakým způsobem utvářejí učební a vyučovací prostředí a jak o výuce uvažují. Mluvnici považují za hlavní obsah výuky českého jazyka a přiznávají, že jí věnují v hodinách nejvíce času. V této souvislosti je však zpochybnitelný způsob vyučování, který vykazuje známky didaktického formalismu. Znalosti mluvnické teorie totiž dotazované respondentky vnímají jako cíl sám o sobě, namísto aby přesvědčily žáky, že je to užitečný nástroj efektivní komunikace.

Řada výzkumníků a pedagogů přitom poukazuje již celá desetiletí na to, že tradiční mluvnické vyučování s akcentem na formálně pojatou mluvnici nepřináší pozitivní výsledky. Mnohé studie dokazují, že výuka jazyka, která má mít smysl pro rozvoj

komunikačních dovedností žáků, musí zprostředkovávat nejen formy, ale především funkce (komplexně shrnuto in Štěpáník aj., 2019).

Zároveň se ukazuje, že deklarované subjektivní teorie ne vždy odpovídají výukové praxi. V tomto ohledu je výzkumné pole v českém kontextu doposud spíše neprobádané a je na místě se jím dále zabývat, protože může přinést významná zjištění mj. pro formování vzdělávání učitelů češtiny. Potvrzuje se totiž, že i u nás subjektivní teorie učitelů představují zásadní prvek při formování výuky.

Literatura:

ČECHOVÁ, M. *Vyučování slohu*. Praha: SPN, 1985.

ČECHOVÁ, M.; STYBLÍK, V. *Čeština a její vyučování*. Praha: SPN, 1998.

ČECHOVÁ, M. aj. *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: Nakladatelství ISV, 1996.

ČECHOVÁ, M. *Komunikační a slohová výchova*. Praha: Nakladatelství ISV, 1998.

ČECHOVÁ, M. Zrušíme nejen větné rozbory? *ČJL*, 62, 2011–2012, s. 237–241.

EVANS, R.; LUFT, J.; CZERNIAK, C.; PEA, C. (eds) *The role of science teachers' beliefs in international classrooms: From teacher actions to student learning*. Rotterdam: Sense Publishers, 2014.

JANÍK, T. Cilová orientace ve výuce fyziky: exkurz do subjektivních teorií učitelů. *Pedagogická orientace*, 17, 2007, s. 12–33.

JANÍK, T.; KOUBEK, P. Výzkumy subjektivních teorií učitelů v kontextu profesního rozvoje: přehledová studie. *Studia Paedagogica*, 20, 2015, s. 47–67.

MAREŠ, J. aj. *Učitelovo pojetí výuky*. Brno: MU, 1996.

PAJARES, M. F. Teachers' Beliefs and Educational Research: Cleaning Up a Messy Construct. *Review of Educational Research*, 62, 1992, s. 307–332.

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání, 2021, Praha: MŠMT.

SVOBODOVÁ, J. *Didaktika českého jazyka s komunikačními prvky*. Ostrava: PedF OU, 2003.

ŠTĚPÁNÍK, S.; CHVÁL, M. Konstruktivismus jako cesta ke zlepšování výsledků vzdělávání v českém jazyce? *Studia Paedagogica*, 2, 2016, s. 3556.

ŠTĚPÁNÍK, S. aj. *Vztah jazyka a komunikace v česko-slovensko-polské didaktické reflexi*. Praha: Karolinum, 2019.

ŠTĚPÁNÍK, S. *Výuka češtiny mezi tradicí a inovací*. Praha: Academia, 2020.

ŠTĚPÁNÍK, S. aj. *Školní výpravy do krajiny češtiny*. Plzeň: Fraus, 2020.

ZIMOVÁ, L. O potřebnosti větného rozboru. *ČJL*, 62, 2011–2012, s. 241–244.

ZIMOVÁ, L. Ještě jednou k výuce skladby. *ČJL*, 66, 2015–2016, s. 164–169.

Židé a šoa v kontextu prozaické tvorby Ladislava Fuksa

Erik Gilk, FF UP v Olomouci

erik.gilk@upol.cz

Klíčová slova: Česká literatura, česká poválečná próza, umělecký obraz druhé světové války, Ladislav Fuks, Židé, šoa

Key words: Czech literature, after-war prose, artistic picture of the Second World War, Ladislav Fuks, Jews, shoah

The Jews and the Shoah in the Context of the Prosaic Works of Ladislav Fuks

The topic of Jewish minority and its destiny during the Second World War pictured in prosaic works of Ladislav Fuks (1923–1994) attracts our attention. Despite the fact that this author who made his very successful debut at the beginning of the fifth decade of his life is commonly associated with the topics of Jews and shoah, these topics can be found only in his early works from the sixties of the 20th century. We briefly introduce the author and his poetic forms and then we present our thoughts on the reasons why the author chose this topic for his prosaic works. In the following part of our article we analyse the texts *Pan Theodor Mundstock* (1963), *Mí černovlasí bratři* (1964), *Spalovač mrtvol* (1967) and *Cesta do zaslíbené země* (1969). In doing so, we do not present general characteristics of the texts but rather focus on differences in depicting the Jewish characters.

Ladislav Fuks (1923–1994) patří k silné generaci prozaiků narozených ve dvacátých letech minulého století, jejichž tvorba dosáhla prvního vrcholu, ne-li přímo kulminovala v letech šedesátých. Stačí připomenout Jaroslava Putíka (1923), Josefa Škvoreckého (1924), Arnošta Lustiga, Ludvíka Vaculíka (oba 1926), Milana Kunduru či Alexandra Klimenta (oba 1929).

Jako pražský rodák maturoval Fuks uprostřed druhé světové války na gymnáziu v Truhlářské ulici a posléze byl nuceně nasazen na vrchní správě statků v jihomoravském Hodoníně, kde zažil bombardování spojenců. Po válce vystudoval na pražské filozofické fakultě hned čtveřici oborů: filozofii, psychologii, pedagogiku a dějiny umění.

Po krátké epizodě působení v papírenském průmyslu se uplatnil v posledně jmenovaném odvětví, když byl od roku 1956 až do svého prozaického debutu zaměstnán ve Státní památkové správě, respektive Národní galerii. Do tohoto období spadá série popularizačních kunsthistorických článků, které Fuks publikoval na stránkách nejružnějších periodik, a především monografie *Zámek Kynžvart – historie a přítomnost* (1958). Důkladné znalosti tohoto meternichovského sídla autor uplatnil při psaní svého nejrozsáhlejšího a zároveň posledního románu *Vévodkyně a kucharka* (1983) a tamním „kunstkabinetem“ se zjevně inspiroval i při vytváření bizarní dekorace svého bytu.

Přestože Fuksova literární dráha trvala dvě dekády, ve čtenářském povědomí je autor spjat hlavně se „zlatými šedesátými“, tedy s obdobím uvolnění totalitního režimu. Bez nadsázky můžeme konstatovat, že svými prozaickými texty se významnou měrou podílel na konstituování nebývale širokého (výrazově, žánrově i tematicky) rozpětí tehdejší domácí literatury, způsobeného nejprve uvolněním a následně dočasným

zrušením cenzurních státních orgánů. Ač jeho první prozaický text (povídka *Věneček z vavřínu*, zařazená do souboru *Smrt morčete*; 1969) nese dataci 1953, jeho beletristická prvotina vyšla až o celé desetiletí později, v roce autorových čtyřicetin.

Nešlo však o prózu ledajakou, novela *Pan Theodor Mundstock* se stala doslova literární „událostí“, jak nazval svou recenzi tehdejší přední literární kritik Jiří Ope-
lík. Překvapivě zralý text, důsledně promyšlený, spoléhající na složitou motivickou strukturu, propracovanou psychologii titulní postavy i překvapivou pointu, zaznamenal takový úspěch, že se autor rozhodl vstoupit na dráhu profesionálního spisovatele (dle vlastních slov na doporučení mnohých osobností, mezi jinými i samotného Jana Mukařovského). Následovalo vydání dalších, stále živých a znepokojujících textů, v nichž je hlavním tématem konfrontace jedince a nacistické totalitní moci, prorůstání zla do prožívání a jednání hlavních, obzvláště dětských postav a následné pokřivení jejich charakteru (především v autobiografickém románu *Variace pro temnou strunu*, 1966). K autorově světové proslulosti přispěla filmová adaptace jeho novely *Spalovač mrtvol* (1967) režírovaná Jurajem Herzem rok po jejím vydání. Přestože film o bestii v rouše spokojeného otce a manžela získal nejedno festivalové ocenění, byl na dlouhých dvacet let uložen v trezoru.

Ladislav Fuks se svou tvorbou v šedesátých letech jednoznačně zařadil do druhé vlny válečné literatury (původcem dnes již běžného termínu je Aleš Haman) a zároveň ji spoluutvářel. Od konce padesátých let byla v literatuře (stejně jako ve filmu i na divadle) problematika okupace, koncentračních táborů a nově především židovského osudu a šoa pocítována opět jako aktuální. Pro autory i recipienty byla válka a okupace stále ještě součástí nedávné osobní zkušenosti, zároveň však již byla realitou natolik vzdálenou, že při jejím zobrazování odpadla bezprostřední potřeba přímého dokumentování hrůz a zločinů nacismu či oslav hrdinství odboje a přenechala prostor literárnímu modelování obecně lidských situací. Namísto ilustrace ideologických schémat začal prozaiky (vedle zmíněných Lustiga a Škvoreckého připomeňme kupříkladu Ludvíka Aškenazyho, Jana Otčenáška, Hanu Bělohradskou či Ladislava Grosmana) zajímat individuální prožitek, úděl jednotlivce, který se dostal do soukolí bezohledné mašinerie. Téma války tak směřovalo ke stále novému hledání příčin a projevů zásadní krize lidství a vnášelo do literatury i otázky existenciální. Důležitým problémem se stala osobní odpovědnost člověka a jeho možnost ubránit se zvlí neomezené moci a zachovat si svou vlastní identitu.

V případě problematiky Židů, židovského osudu za války a šoa byla akcentována zejména obecně lidská složka tohoto tématu, tedy motivy degradace lidství nepřátelskou totalitní mocí (a z ní plynoucích pocitů strachu, ohrožení a vydědění) a naopak motivy spontánní lidské souznělosti navzdory krutým okolnostem. Tematizace židovství a šoa nebyla tedy u Fukse na první pohled ničím výjimečná, ač stejně jako jeho vrstevník a přítel Josef Škvorecký neměl židovské předky. Oba dva však měli řadu židovských přátel a spolužáků, které jim vzala válka, a chtěli tento bolestný prožitek a tragický osud jejich blízkých umělecky ztvárnit (Fuks v povídkovém souboru *Mí černovlasí bratři*, Škvorecký v cyklu povídek *Sedmiramenný svícen*; obojí 1964).

Fukse ovšem s touto tematikou sblížoval navíc pocit ghetta, společenské vyvrženosti, odcizení sebe sama od světa, který jej obklopoval. Autor byl totiž svéráznou osobností s pozoruhodným psychofyzickým profilem vyplývajícím z jeho menšinové sexuální orientace. Poměrně přesně jeho situaci v naší nepříliš tolerantní společnosti popsala Eva Kantůrková, když započala svoji vzpomínku slovy: „Ladislav Fuks se vymykal dílem i osudem, a taky tím, kým byl, z běžnosti českých rozumářských, malinko přízemních, cílevědomě praktických, humorem a účinnou přizpůsobivostí oplývajících a strážlivě bezfantaskních poměrů. Ladislav Fuks byla zvláštnost, obdivovaná i zesměšňovaná, ‚cizinec‘.“

Homosexualita prozaika nejspíš velmi trápila a snažil se jí – často s fatálními následky – čelit. Svědčí o tom především nevydařený sňatek s italskou kunsthistoričkou Giulianou Limitti v Miláně roku 1964, jemuž poželhal tehdejší papež i předseda italské komunistické strany. Fuks bezprostředně po obřadu, uprostřed svatební hostiny, doslova uprchl a způsobil tím diplomatický skandál. Mnohé z jeho pocitů nepochopitelného člověka žijícího v socialistické společnosti, jež neznala jinakost v žádném směru, se promítlo do historického románu *Věvodkyně a kuchařka*. Zjevné autostylizační rysy měla mít podle dochovaného torza nedokončená próza *Podivné manželství paní Lucy Fehrové* (viz shoda iniciál autora a protagonistky, dále pak zvuková podobnost hrdinčina jména v genitivu s plurálem nejvyšší pekelné bytosti – luciferové).

Menšinová sexuální orientace a zřejmá frustrace z dětství (velmi přísný a chladný otec a matka, jež o něj neměla zájem – vedle *Variací pro temnou strunu* najdeme evidentní doklady neutěšených rodinných poměrů v románu *Příběh kriminálního rady*; 1971) se významnou měrou podepsaly na Fuksově úzkosti, hysterickém strachu, který se plně projevil na začátku sedmdesátých let, kdy neodolal vábničce normalizačního pohodlí dál se věnovat oficiálně literatuře a stal se předním, režimem vydávaným a uznávaným autorem (obdobnou cestou se vydal Vladimír Páral).

Přestože po srpnové okupaci měl, jak sám uvádí, nejednu nabídku k emigraci, zvláště od svých četných německých přátel, zůstal v Československu, údajně kvůli staré a duševně nemocné matce, s níž sdílel devjický byt až do její smrti v roce 1975. Škvorecký Fuksovu situaci vystihl velmi trefně, když už v exilu napsal, že prozaik musel čelit „dilematu spisovatelů píšících v zemích stalinismu: dilematu toho, kam až se musí a kam až lze“. A vskutku: na jedné straně psal beletrii na objednávku (obzvláště to platí o textu *Kříšťalový pantoflíček* z roku 1978 o dětství a mládí Julia Fučíka) a byl nucen podepisovat podstrčené články (podle Mertla byla komunisty zneužívána jeho lidská slabost a bezbrannost a jako nestraník byl doslova vydírán), na druhé straně udržoval přátelské styky s katolickou inteligencí, což dokládají vzpomínky Věroslava Mertla a Jaroslava Meda, a je známo, že byl hluboce věřícím člověkem.

Někteří literární vědci znalí Fuksových životních osudů interpretují zájem o židovskou problematiku jako nezpochybnitelný projev jeho homosexuality. Řečeno značně zjednodušeně: když autor nemohl psát o jedné menšině (sexuální), rozhodl se psát o menšině jiné (národnostní a náboženské), přičemž zastřeně vyslovoval vlastní pocity příslušníka první menšiny. Podle Martina C. Putny představuje Fuksovo

psaní způsob sublimace, kdy „autor o homosexuálních citech a úkonech buď mluvit z vnějších důvodů nesmí, ale z vnitřních pohnutek chce, nebo je rozdvojen sám v sobě a ‚chce i nechce‘.“ Fuks si podle kritika vymyslel „masku dokonale neproniknutelnou pro nezasvěcené a snadno průhlednou pro čtenáře shodně citící: Psal o něčem úplně jiném [šoa].“ S takovým tvrzením nelze souhlasit již proto, že odhalit autorský záměr je téměř vždy nemožné, a nelze pak jednoznačně a takto apodikticky delimitovat Fuksovo rozhodnutí psát o židovské tragédii, zvláště v době, kdy se toto téma stávalo konjunkturální v literatuře i ve filmu. Souhlasíme však s Putnou v tom, že jde o jakousi „alianci ponížených“ a že pronásledování Židů může být u Fukse „TAKÉ metaforou o údělu homosexuálů“.

Ať už má genderové čtení Fuksových próz opodstatnění, či nikoliv, faktem zůstává, že bývají s židovstvím pravidelně spojovány jako celek, přestože explicitně toto téma reflektují pouze texty vydané v letech šedesátých. Než se na ně zaměříme, připomeňme ještě dvě prózy z počátku následujícího desetiletí, v nichž je rovněž přítomen židovský element, byť pokaždé v poněkud jinak zakódované nominální podobě. Ve známém románu *Myši Natálie Mooshabrové* (1970) jde o příznaková antroponyma protagonistů: křestní jména dětí paní Mooshabrové Wezr a Nabule představují typická židovská jména, k témuž původu odkazuje i rodinné příjmení.

Vyprávěčem modelové, obtížně dešifrovatelné alegorické prózy *Oslovení z tmy* (1970) je patnáctiletý hoch Arjeh, těžce raněný při vesmírné katastrofě, kterou považuje za poslední soud. V této situaci leží bezmocně tváří k zemi a vede dialog s cizincem, jemuž nevidí do tváře a který ho vybízí, aby vyměnil řeč, kulturu, historii a budoucnost svého národa za pohodlný život pro jeho příslušníky. Arjeh je vůči cizinci v podřízeném postavení, obdivuje jeho kultivovanost a vzdělání, navzdory všemu však jeho nabídku odmítá. Přestože protagonista je příslušníkem pronásledované, blíže neurčené kasty, z mnoha náznaků (narážky na rasismus a koncentrační tábory) lze usuzovat, že jde o židovský národ. Svědčí o tom mimo jiné jména Arjehových kamarádů (Haasová, Maus, Spielmanns, Katzner, Löblovi), jejichž antipodem je příslušník nadřazené kasty a demagog s příznačným jménem Rys. Bez významu není ani skutečnost, že jméno Arjeh znamená hebrejsky „lvíče“, což samo o sobě odkazuje k židovskému původu, ale především tento význam koinciduje s chlapcovým mládím, jeho odvahou a nepoddajností.

Zatímco v *Oslovení z tmy* jsou Židé zpodobeni jako *nejvíce zkoušený národ v lidských dějinách*, v prózách z šedesátých let se setkáváme s Židy výhradně jako s *oběťmi fašismu*. Tuto kategorii můžeme dále klasifikovat:

1. Židé jako součást mechanismu totalitního režimu – Pan Theodor Mundstock. Pan Mundstock žije v úzkosti z očekávání na předvolánku k transportu, dokud neobjeví svůj „vynález“, totiž metodu, jak se na všechny útrapy co nejlépe připravit a šoa přežít. A tak pomalu mění svou garsonku na malý koncentrák. Nepřijde mu ani šilené a hrůzné nacvičovat vlastní smrt, pouští si plyn a představuje si s klapajícím plíškem v ústech, že je zastřelen, paradoxně se těší do koncentračního tábora, kde si jedině může ověřit „úspěšnost“ své „dokonalé“ přípravy. Metodě podřizuje i sociální

vztahy: nezdráhá se ve jménu metody urážet a nespravedlivě obviňovat řezníka Klokočníka.

Strach z koncentračního tábora fyzického se stává koncentračním táborem v myslích lidí. I paní Šternová si často stěžuje, že u nich doma je to jako v koncentráku. Mundstock je dokonce schopen smířit se s nacistickou zvůlí a přizpůsobit nesmyslným procesům svůj život, a nejen svůj, metodu se snaží vštípit i synovi Šternů Šimonovi. Metoda, která jej nakonec přivede pod kola vojenského auta, spočívá tedy především v absolutním přijetí logiky těch, proti kterým má být namířena.

Máme pana Mundstocka obdivovat pro hrdinné úsilí vzepřít se, pro jeho vůli bojovat o svůj život v předem prohrané bitvě, anebo nám má být odporný pro své ponížení, pro ochotu zcela popřít své lidství jen proto, aby zachránil svůj ubohý, malý, úřednický život, který podle něj stejně nemá valného významu? Těžko soudit. Vyložíme-li v těchto intencích Mundstockovo chování jako přistoupení na pravidla totalitního systému, pak bude nejspíš hoden jednoznačného odsudku z obecně etického aspektu. Ovšem tím, že jej táž pravidla nakonec přivedou k neočekávané smrti, se nabízí noetická otázka (a spekulativní), nevěští-li jeho skon zároveň konec nacistické totality z téhož důvodu: tak jako nesvoboda jedince neodpovídá dynamice lidského života, je systematickost totality zase zcela neadekvátní dějinnému proudění.

2. Židé jako přátelé a souputníci, jejichž smrt způsobí hrdinovo osamělé dospívání – *Mí černovlasí bratři*. Nejbližšími přáteli protagonisty Michaela jsou „černovlasí bratři“, tedy spolužáci židovského původu, s nimiž založí spolek pro potírání antisemitsky smýšlejícího učitele zeměpisu. Tváří v tvář politickým událostem let 1938–1941, do nichž je děj vnitřně prokomponovaných povídek zasazen, však Michael poznává, že přátelství takřka na život a na smrt nemůže vzdorovat nadcházející tragédii. Na jedné straně s chlapci soucítí a bohorovně prohlašuje, že ochrání „všechny, na které sahá temná ruka“, na druhé straně ovšem naráží na nedostatečnost a omezenost svých činů, na nemožnost dostát svému slibu a proklamovanému přátelství, načež si uvědomuje svoje selhání a není schopen být verbálního povzbuzení. Za dané konstelace nemůže než přihlížet potupné sebevraždě nebo fatálnímu transportu rodin svých spolužáků.

V poválečném dovětku poslední povídky, kdy chlapec navštíví hrob zešilejšího učitele, se namísto radostného konstatování o ukončení válečného utrpení dostává čtenáři trpkého závěru: „Byl mrtev jako mí černovlasí bratři z třídy, David Kohn, Pavel Arnstein, Mojžíš Katz a jeho sestra Ester, které nenáviděl, týral, sužoval a mučil, ale na jeho hrobě alespoň rostla tráva a za ním zpívala pěnkava“. Obdobně deziluzivně vyznívá obměna sentence, která se celým souborem refrénovitě line: „Smutek je žlutý a šesticipý jako Davidova hvězda“. Převedením sponového slovesa do préterita dosáhl autor ambivalentního závěru. Věta „Smutek byl žlutý a šesticipý jako Davidova hvězda“ spíše než o konci druhé světové války vypovídá o ztrátě židovských kamarádů a tragédii židovského národa vůbec. Zároveň se nabízí interpretovat závěr jako Michaelovu reflexi dozrání a přechodu z chlapeckého věku do dospělosti, kdy již bude stát v životě sám bez pomoci druhých.

3. Židé jako překážka ke společenské a politické kariéře – *Spalovač mrtvol*.

Na první pohled spořádaný manžel, otec dvou dětí a zaměstnanec krematoria Kopfrkingl ve skutečnosti cítí jistou nespokojenost se svým dosavadním životem. V práci si uvědomuje svou omezenost, neschopnost vyšplhat se na zaměstnaneckém žebříčku výš, vůči manželce zase trpí pocity určité malosti, podřadnosti, neboť její rodiče zajistili byt a její příbuzní rodinu stále finančně podporují. Kopfrkinglovy individuální dispozice se tak ocitnou v souladu s objektivními podmínkami ve chvíli, kdy přichází fašismus.

Protagonista je k němu zpočátku nedůvěřivý, avšak postupně se nechá svádět „dábelským našeptávačem“, přítelem Willim Reinkem, který mu imponuje svou silou a vzestupem. Jeho prostřednictvím si Kopfrkingl uvědomí svoji jedinečnou životní příležitost, tedy možnost s poměrně malým rizikem a úsilím dosáhnout ráje pro sebe už na zemi, a chytí ji doslova za pačesy. Uvěří demagogickému přesvědčování o své vyvolenosti a možnosti vstoupit do nacistického nebe, které mu téměř barvotiskově splývá s budovou Casina plnou poddajných árijských blondýnek. Na tuto cestu může ovšem vstoupit jedině s čistým rasovým profilem, a proto se musí co nejdříve zbavit židovské manželky a svých dětí. Stává se vraždicím monstrem a svoje zločiny vykládá skrze učení o převtělování duší jako pomoc svým bližním, kteří by pro svůj původ stejně smrti neunikli. Toto frapantní pokrytectví je prodloužením jeho estétství a přejemnělosti, autoritativního přístupu ke skutečnosti a bohorovnosti, s níž přejmenovává věci a lidi a pozměňuje tím jejich status.

4. **Židé jako vyhnanci a ztroskotanci** – *Cesta do zaslíbené země* (v souboru *Smrt morčete*). Příběh, který vychází ze skutečné historické události, je vystaven jako symbolická paralela k legendárnímu putování starozákonních Židů na poušti a pojednává o Židech, jež nacistický režim vyhnal na sebedestruktivní cestu. Skupina zámožných vídeňských Židů prchá před nacisty jedinou možnou cestou z Rakouska – plaví se na draze vykoupené pramici po Dunaji k Černému moři. Cesta ke spásě se však během několika dnů stává utrpením: nejprve se porouchá lodní motor, posléze přistanou na ostrově, kde nejprve opadne voda, a utečenci se na něm ocitnou uvězněni, zkázu pak dokoná bouře. Někteří zemřou vyčerpáním, jiní volí dobrovolnou smrt, skupinka přeživších židů v čele s rabínem Ascherem odmítne pomoc katolického kněze a vstupuje do „rozestouplých vod“ řeky.

Účastníky plavby charakterizuje bez výjimky nějaká věc nebo návyk, na nichž lpí a které je vážou buď k jejich bezstarostnému předválečnému životu, anebo se jimi upínají k naději do budoucna. Na jedné straně jsou všední potřeby a stereotypy chování signálem osudové nepřipravenosti uprchlíků na cestu ohrožující jejich existenci, na druhé straně tvoří přirozenou součást jejich životů, ne-li jich samých, a činí je nezaměnitelnými, byť trochu tragikomickými postavami. Jestliže věci a zvyky symbolizují spásu, pak ve chvíli odloučení od nich protagonisté zákonitě dospějí k pozdnímu prozření, ztrácejí svoji identitu a jejich životy jsou nezvratitelně vydány všanc.

Cesta do zaslíbené země představuje snad nejpůsobivější text Ladislava Fukse vypovídající o šoa už proto, že v něm absentuje jakýkoliv náznak zlehčujících

prostředků autorem běžně užívaných, jako jsou hra se čtenářem, jeho mystifikování, zklamání čtenářského očekávání či zavádějící, „falešné“ motivy. Motivická výstavba tu slouží výhradně k postupnému narůstání napětí spějící k apokalyptické zkáze.

Literatura

- FUKS, L. *Moje zrcadlo*. In Tušl, J. ... *a co bylo za zrcadlem*. Druhé, upravené vydání. Praha: Mladá fronta, 2007.
- HAMAN, A. *Východiska a výhledy*. Praha: Torst, 2002.
- JANOUŠEK, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945–1989*, sv. 3, 1958–1969. Praha: Academia, 2008.
- JANOUŠEK, P. a kol. *Slovník českých spisovatelů od roku 1945*, sv. 1, A–L. Praha: Brána, 1995.
- KANTŮRKOVÁ, E. *Záznamy paměti*. Praha: Hynek, 1997.
- KOVALČÍK, A. *Tvář a maska. Postavy Ladislava Fukse*. Jinočany: H&H, 2006.
- MED, J. *Texty mého života*. Praha: Torst, 2007.
- MERTL, V. *Tiché zahrady*. Brno: Host, 1998.
- PUTNA, M., C. Poetika homosexuality v české literatuře II. In *Neon*, 1, 2000, č. 3, s. 37–41; č. 4, s. 41–45.
- ŠKVORECKÝ, J. *Podivný pán z Providence a jiné eseje*. Praha: Ivo Železný, 1999.

Složitě souvětí a kontaktní dvojice různovětných spojovacích výrazů

Josef Štěpán

stepan.josef@centrum.cz

Klíčová slova: souřadící a podřadící spojovací výraz, hlavní a vedlejší věta, antepozice, složitě souvětí, kontaktní dvojice různovětných spojovacích výrazů

Key words: paratactic and hypotactic connective, main and subordinate clauses, anteposition, compound complex sentence, contact pairs of connectives belonging to different clauses

Compound complex sentence and contact pairs of connectives belonging to different clauses

The article delimits the concepts of compound complex sentence, paratactic and hypotactic connective and contact pairs of connectives belonging to different sentences, cf. *Pozval jsem Milana, a když přišel blíž, šli jsme na ulici* [I have invited Milan, **and as** he came closer, we went out to the street] (L. Vaculík). These pairs come into existence in a compound complex sentence by anteposition of the subordinate clause in the functional sentence (contextual) perspective. A classification of the contact pairs is given. Compound complex sentences with a contact pair of a paratactic and hypotactic connective are more frequent, those with a contact pair of two hypotactic connectives are rather rare.

Větný celek, který má dvě věty, jak známo, se v české jazykovědné tradici nazývá souvětím (v jiných jazycích není synonymní jednoslovný termín). Souvětí o dvou větách (elementárnímu souvětí) byly věnovány dvě knihy (Svoboda, 1972; Štěpán, 2013), které nevycházejí jen z větněčlenského hlediska, propojujícího výklady o větných členech s vedlejšími větami (Šmilauer, 1947), ale opírají se především o systém spojovacích výrazů, o jejich formu a význam v souvětí. Se spojovacími

výrazy už pracovali v samostatných výkladech o souvětí v mluvnicích Trávníček (1949) a Havránek – Jedlička (1952), a to i ve svých dalších vydáních i u jejich pokračovatelů. Trávníček poprvé užil termín spojka různovětná. Složitým souvětím, tj. souvětím se třemi a více větami, všemi jeho typy, se knižně zabýval jen Kočíš (1973), v mnoha mluvnicích současné češtiny jsou ovšem o různém počtu typů složitého souvětí obsaženy stručné výklady.

Ve škole se vykládá a procvičuje elementární souvětí systematicky podle vět-něčlenského hlediska,¹ které spojuje výuku vedlejších vět a větých členů. Ve vyšších třídách základní školy a na škole střední, kde se žáci učí formulaci psaných textů s náročnější myšlenkovou strukturou, by se měli seznámit také se souvětím složitým.

V tomto článku z rozsáhlé problematiky složitého souvětí vybírám jen otázku kontaktních dvojic různovětných spojovacích výrazů, které se uplatňují při stylizaci složitého souvětí.² Vycházím přitom z toho, že právě **spojovací výrazy mají v souvětí rozhodující aktivní roli**.

Pojem **spojovací výraz** je širší pojem než pojem spojka; jakožto pojem syntaktický jde napříč slovními druhy. Spojovací výrazy, které syntakticky spojují dvě věty v souvětí a současně vyjadřují významový vztah těchto vět, jsou, jak známo, podřadicí a souřadicí. Podřadicími spojovacími výrazy bývají jednak spojky podřadicí (*že, aby, když, jakmile* atd.), jednak vztažná slova (relativa), a to zájmena (*kdo, co, který* aj.), zájmenná příslovce (*kde, kdy, jak* atd.) a zájmenné číslovky (*kolik, seč*). Souřadicí spojovací výrazy jsou jednak tradiční spojky souřadicí (*a, ale, však, nebo, ovšem, nicméně* atd.), jednak zájmenná příslovce (*zato, proto*). Ještě širší pojem než pojem spojovací výraz v souvětí je pojem konektor v textu (už Hoffmannová, 1984), junktor a konektor (Hrbáček, 1994), nejnověji diskurzívní konektor, ke kterému vedle uvedených spojovacích výrazů patří mimo jiné také víceslovné konektivní struktury *z toho důvodu, podmínkou je, to znamená* atd., které explicitně vyjadřují různé sémanticko-pragmatické vztahy. Diskurzívními konektory bylo věnováno mnoho teorií v zahraničí, u nás kniha M. Rysové s rozsáhlým materiálem (2018).

V článku si nevymýšlím složitá souvětí, ale popisuji skutečná souvětí ze současné psané češtiny, jež jsou empiricky velmi mnohotvárná. Pramenem byla složitá souvětí z manuálního korpusu souvětí (zkratka MAKOS, elektronicky uložený), která jsem excerpoval z textů českých spisovatelů narozených od roku 1920, a z elektronických korpusů psané češtiny SYN, jež jsou součástí Českého národního korpusu (dále jen SYN). Při charakteristice frekvence typů složitého souvětí v psaných textech vycházím z introspekce.

Kontaktní dvojice různovětných spojovacích výrazů vzniká ve složitém souvětí, obecně řečeno, na základě aktuálního (kontextového) členění v jisté komunikační

¹ Nejnověji se vedlejším větám z hlediska své dlouhodobé školské praxe věnovala J. Vaňková (2021–2022).

² Kontaktní dvojice podřadicích spojovacích výrazů stejnovětných, které existují v elementárním souvětí, nepatří do spisovné normy, jeden podřadicí výraz je nadbytečný, srov. *Báje čítáme, poněvadž abychom se něco dověděli o bohách a bohyních* (SYN).

situaci, kdy vedlejší věta je anteponována své větě řídicí, na konec souvětí je pak umístěna věta sdělně nejzávažnější, tedy rematická. Tyto kontaktní dvojice, jimiž se budu dále podrobněji zabývat, jsou v zásadě dvojího druhu: za prvé častěji jde o dvojici souřadícího a podřadícího spojovacího výrazu, za druhé méně často jsou oba spojovací výrazy podřadící.³

Kontaktní dvojice souřadícího a podřadícího spojovacího výrazu se vyskytuje ve složitém souvětí, ve kterém je anteponována vedlejší věta druhé hlavní větě, a tak se dostává do kontaktu její podřadící spojovací výraz se souřadícím výrazem, který připojuje druhou hlavní větu (tady i s anteponovanou větou vedlejší) k hlavní větě první, srov. *Ten se už nevrátí, a i kdyby se po dvanácti patnácti letech vrátil, musel by stejně všechno odevzdat úřadům* (Z. Rotrekl). Před slučovací spojkou *a* musí být čárka (Prošek 2019, s. 168).

Uvedený druh kontaktní dvojice bývá ve dvou typech složitého souvětí, a to v souvětí s dvěma větami hlavními, v němž na jedné závisí věta vedlejší (typ A), a v souvětí s dvěma větami hlavními, ve kterém věty vedlejší závisí na obou větách hlavních (typ B).

Anteponována druhé hlavní větě bývá vedlejší věta **příslovečná** časová, podmínková, příčinná atd. Antepozice příslovečné věty s kontaktní dvojicí souřadícího a podřadícího spojovacího výrazu (souřadící i podřadící spojovací výraz bývá dvouslovný, srov. souřadící *sice – nicméně* u V. Přibského, podřadící *hned jak* v SYN) je doložena ve dvou typech složitého souvětí, srov. typ A: *Chloupky v nose se mu trochu zachvěly, a když zavřel hlavou, naplnily se mu oči slzami* (SYN), *Silnice byla prázdná, ale když se dostali dál, upoutalo cosi jejich pozornost* (SYN), *Všechno je připraveno, dohodnuto, ovšem jelikož se jedná o městskou nemocnici, je k tomu nezbytný podpis váš, jakožto starosty* (J. Drška), *Martin Hora i Vrabčák si jeho radu sice zapsali za uši, nicméně jakmile nastal večer, táhlo je to ven, do ulic* (V. Přibský), *Jsem ale nějaká nastydlá, proto jestli mě neskolí chřipka, chystám se v sobotu na poeticko-hudební večer* (SYN); typ B: *Zarazil kobylu, aby počkal na svou družinu, a aby neztratil čas, řval tuším hlasem [...]* (O. Daněk), *Nikomu se nelíbí, že jsem jednička, a hned jak to jde, mě vyzvou na souboj* (SYN), *Pokud se potkáme, určitě si spolu skvěle popovídáme, ale když se půl roku nevidíme, nic se nestane* (M. Seidlová), *Sice chápu, že při jízdě ustálenou rychlostí nejsou vyšší otáčky třeba, nicméně jestliže mám pod pravou nohou 272 koní, chtěl bych mít většinu z nich k dispozici během okamžiku* (SYN).

Mnohem řídkěji bývá vlivem aktuálního členění textu anteponována druhé hlavní větě vedlejší věta **nepříslovečná** předmětná a podmětná. Antepozice nepříslovečné věty s kontaktní dvojicí souřadícího a podřadícího výrazu (u L. Vaňkové a M. Viewegha je dvouslovný souřadící výraz *sice-ale*) je zase ve dvou typech složitého souvětí, srov. typ A: *Pak vyházel věci z truhlice, a co mělo cenu, nejspíše odnesl* (V. Vondruška), *Příštího rána počali zvat lidi po jednom, a kdo prý se nedostaví,*

³ O syntagmatice, kombinaci a kumulaci spojek, které vyhledává podle jejich formy v korpusích SYN2000 a SYN2005, píše Čermák (2008). K syntaktickým funkcím kontaktních různovětných spojovacích výrazů přihlížela při korpusovém výzkumu Čermáková (2012) v disertační práci.

zaplatí pokutu dvacet korun (L. Vaculík), *To je ovšem normální pověrčivost, kdežto co jste mi vykládal, na to mohou věřit leda psychopati* (H. Prošková), *Sice se mu líbilo zasahovat do věci západního světa, ale že by jeho hlas měl raději být slyšen, v to nedoufal* (L. Vaňková); typ B: *Myslím, že byla potrhlá, a co vím, opravdu zakrátko skončila v blázinci* (SYN), *Sice si matně vzpomíná, že Václav Havel je po smrti, ale kdo je současným prezidentem, to opravdu netuší* (M. Viewegh).

Kontaktní dvojice souřadícího a podřadícího spojovacího výrazu nevzniká jen an-tepozicí vedlejší věty druhé větě hlavní, ale existuje i v souvětí se souřadně spoje-nými vedlejšími větami, které obě závisejí na větě hlavní a v nichž souřadící spojka spojuje druhou větu vedlejší s první větou vedlejší, srov. *Zdá se, že nám to s lipany zase nevyšlo a že se zde neuchytili* (SYN), *Císař pak prohodil, že Praha je vskutku nejkrásnější město světa a jestli si snad někdo myslí něco jiného* (Z. Šmíd).⁴

Kontaktní dvojice různovětných spojovacích výrazů podřadících není tak častá jako kontaktní dvojice souřadícího a podřadícího výrazu. Kontaktními dvojicemi různovětných podřadících výrazů se v souvislosti se školní výukou zabýval Štěpán (1985–1986), který ukázal na rozdílnou produktivnost typů těchto dvojic i na jejich odmítání jazykovědci v první polovině 20. století. Článek navázal na jeho publikaci z roku 1977.

Podrobněji si všimnu souvětí s řetězcovou závislostí vedlejších, a to u větosled-né varianty progresivně regresivní,⁵ srov. *Připadá mi, že když jsem já chodila na střední školu, byly děti jiné* (SYN). Produktor na základě aktuálního členění vytvořil kontaktní dvojici různovětných podřadících výrazů *že když*. V souvětí se neopaku-je spojka *že*, což bývá obvyklejší než její opakování, které uvádím v následujícím odstavci.

Na druhém místě v kontaktní dvojici bývají velmi frekventované věty časové (viz výše dvojice *že když*), dále podmínkové a přípustkové, středně frekventované jsou nepříslovečné věty podmětne; přitom spojka *že* se opakuje na dvou místech souvětí, což může být chápáno jako nadbytečné, všechny doklady jsou ze SYN, srov. [...] *doufám, že kdybych měl psa, že byste ho rádně ošetřoval*. – *Znamená to uznat, že i když mé tradici určité důkazy nejsou vlastní, že jsou přec v rámci celku křesťanství také autenticky křesťanské*. – [...] *a nemusím vám snad víckrát připomínat, že kdo si bude příště stěžovat, že si toho bude moct vážit, až bude zas na božím světě*.

Na prvním místě v kontaktní dvojici jsou velmi frekventované věty s *že* (viz dva předcházející odstavce). Uvedu nyní ještě na prvním místě ve dvojici středně frekventované věty se spojkou *protože*⁶ a se vztažným zájmenem *který* a omezeně

⁴ V tomto případě často žáci zkratkovitě a problematicky určují druhou větu vedlejší jako větu hlavní ve slučovacím poměru. Děkuji za připomínku neznámé recenzentce.

⁵ Směr závislosti vedlejších vět je nejčastěji progresivní, dopředu, tj. podle směru psaní a čtení zleva doprava, kdy se uplatňuje gramatický princip závislosti vedlejších vět. Méně častá je závislost regresivní dozadu (zprava doleva), kdy nad principem gramatické závislosti vítězí souvětňá důležitost vedlejší věty.

⁶ Spojku *takže* neuvádím z didaktických důvodů, jak požadoval(a) recenzent(ka). V lingvistice bývá určována někdy jako podřadící, jindy souřadící.

frekventované věty se spojkou *aby*, na druhém místě ve dvojici doložím pro nedostatek místa jen nejčastější časovou větu s *když*; všechny doklady jsou ze SYN, srov. *Mám pro to ale pochopení, protože když jsem se já kdysi učila plést ze slámy, také mi to zraje moc nešlo. – Jsou lidé, kteří když zapnou počítač, najdou osobní vzkaz.*⁷ – *Potom ještě k nim strčili frajtra Peroutku od 13. marškumpanie, který, když se večer rozšířila pověst po lágru, že se jede na pozici, se ztratil* (J. Hašek, SYN) – *Grog musí být tak silný, aby když někdo spadne do moře, přeplaval celý kanál La Manche.*

Minimálně frekventovaná je kontaktní dvojice u jiných větosledných variant souvětí s řetězcovou závislostí, srov. *Jakmile vedení pochopilo, že když uspokojí nějakou potřebu, přestane být stimulem, náhle se vše vyjasnilo* (SYN), *Ale aby kdo kupuje, vždycky koupil, na to není regule* (V. Čtvrtek).

Kontaktní dvojice podřadicích spojovacích výrazů bývá také v souvětí se souřadnými vedlejšími větami uvozenými spojkou *že* a se souřadící slučovací spojkou *a* vytváří dokonce trojici kontaktních spojovacích výrazů *a že i kdyby*, přípustková podřadicí spojka *i kdyby* je ovšem dvouslovná, srov. *Dnes Dora ví, že i tak malé dítě ještě nevidí, a že i kdyby vidělo, tak zrovna Jakoubek ji tehdy pravým okem určitě nespatřil [...]* (SYN).

Závěr

V článku se podává klasifikace kontaktních dvojic různovětných spojovacích výrazů v různých typech a větosledných variantách složitěho souvětí, a to jednak souřadícího a podřadicího spojovacího výrazu, jednak dvou podřadicích spojovacích výrazů. I když jsem nevyčerpal inventář všech kontaktních dvojic, i tak se ukazuje, že čeština má bohaté výrazové možnosti vyjadřování vztahů mezi větami v souvětí. Klasifikace dvojic v doložených složitých souvětích může pomoci učitelům při sestavování nejrůznějších stylizačních cvičení, ve kterých žáci vytvářejí podle zadaných vzorců konkrétní složitá souvětí.⁸ Žáci by měli přitom usilovat o výstižné vyjadřování syntakticky významových a věcně obsahových vztahů mezi větami složitěho souvětí. U souvětí, která mají více než dvě věty, totiž vznikají často strukturní i pravopisné vady (např. anakoluty, odchylky od kodifikované interpunkce), na které musí učitel upozorňovat a k jejichž odstranění musí žáky vést. Tato cvičení mohou nejen obohatit vyjadřovací schopnosti, ale i vychovávat k přesnějšímu myšlení.⁹

⁷ Interpunkční poznámka. Jak správně uvádí recenzent, v tomto dokladu je prvním podřadicím spojovacím výrazem v kontaktní dvojici vztažné zájmeno *kteří*, které je větným členem věty vedlejší, a věta se spojkou *když* je vlastně do ní vložena. Proto by se mezi oběma podřadicími spojovacími výrazy měla psát čárka. V jazykové praxi se čárka mezi oběma spojovacími výrazy často neklade, protože produktor nechce zdůrazňovat, že věta s *když* je vložena. V následujícím dokladu z J. Haška je čárka funkční, protože jsou vloženy dvě věty. Současné kodifikační příručky psaní čárky v tomto typu kontaktní dvojice spojovacích výrazů neřeší.

⁸ Uvedu např. cvičení na kontaktní dvojici různovětných podřadicích spojovacích výrazů, v níž prvním výrazem je spojka *že*, druhým je zpravidla příslovečná spojka. Žáci tvoří kultivovaná souvětí, v nichž věta s *že* závisí na hlavní větě, v jejímž přísudku jsou slovesa mluvení, smyslového vnímání nebo myšlení, a všimají si toho, zda se spojka *že* opakuje nebo neopakuje u vzdálenější věty, zda opakování je funkční nebo nadbytečné apod.

⁹ Děkuji oběma neznámým recenzentům za inspirativní posudky, které jsem vzal v úvahu při konečné verzi článku.

Literatura

ČERMÁK, F. Syntagmatika, kombinace a kumulace spojek. In ŠTÍCHA, F.; FRIED, M. (eds.) *Grammar & Corpora/Gramatika a korpus 2007*. Praha: Academia, 2008, s. 315–323.

ČERMÁKOVÁ, K. *Souvětí kombinující spojovací prostředky. Popis a analýza za základě korpusových dat*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, disertační práce, 2012. [online] Dostupné z <<https://theses.cz/id/wzkt0d/00178864-136072107.pdf>>

HAVRÁNEK, B.; JEDLIČKA, A. *Česká mluvnice. Základní jazyková příručka*. Praha: Slovanské nakladatelství, 1952.

HOFFMANNOVÁ, J. Typen der Konektoren und deren Anteil an der Organisation des Textes. In KOŘENSKÝ, J.; HOFFMANNOVÁ, J. (eds.) *Text and pragmatic aspects of Language*. Praha: Ústav pro jazyk český, 1984, s. 101–140.

HRBÁČEK, J. *Nárys textové syntaxe spisovné češtiny*. Praha: Trizonia, 1994.

KOČIŠ, F. *Zložené súvetie v slovenčine*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1973.

PROŠEK, M. Psaní čárky před spojkami a, i, ani. In PRAVDOVÁ, M.; SVOBODOVÁ, I. (eds.) *Akademická příručka českého jazyka, 2., rozšířené vydání*. Praha: Academia, 2019, s. 165–170.

RYSOVÁ, M. *Diskurzí konektory v češtině. Od centra k periferii*. Praha: Ústav formální a aplikované lingvistiky MFF UK, 2018.

SVOBODA, K. *Souvětí spisovné češtiny*. Praha: Universita Karlova, 1972.

ŠMILAUER, V. *Novočeská skladba*. Praha: Ing. Mikuta, 1947.

ŠTĚPÁN, J. *Složitě souvětí s řetězcovou závislostí*. Praha: Univerzita Karlova, 1977.

ŠTĚPÁN, J. Ke kontaktním dvojicím různovětných podřadicích spojovacích výrazů. *ČJL*, 36, 1985–1986, s. 17–22.

ŠTĚPÁN, J. *Souvětí současné češtiny*. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2013. [online] Dostupné z <<https://docs.google.com/viewer?a=v&pid=sites&srcid=ZGVmYXVsdGRvbWFPbnxtbHV2bmlj-ZWNlc3Rpbml8Z3g6NTA0MDQyNGM2ZmYyMmY3Yw>>

TRÁVNÍČEK, F. *Mluvnice spisovné češtiny. Část 2. Skladba*. Praha: Melantrich, 1949.

VAŇKOVÁ, J. Vedlejší věty, jejich forma a sémantika ve školské praxi (nejčastější problémy spojené s klasifikací vedlejších vět). *ČJL*, 72, 2021–2022, s. 60–68.

Oráč z Čech – výzva školnímu literárnímu kánonu

Jakub Sichálek; Jan Heczko; Lucie Racsková;

Martin Líbal, FPF SU v Opavě

jakub.sichalek@fpf.slu.cz

Klíčová slova: *Oráč z Čech* (Ackermann aus Böhmen), Jan ze Šitboře (z Teplé), německá bohemikální literatura, školní literární kánon

Key words: *The Plowman from Bohemia* (Ackermann aus Böhmen), Johannes von Tepl (von Schüttwa), German literature in the Bohemian lands, school literary canon

The Plowman from Bohemia as a challenge to school literary canon

The study offers new perspectives on the school literary canon concerning Bohemian pre-modern literature. The authors argue that the most valuable work before K. H. Mácha is *The Plowman from Bohemia*, the consolatory prose dialogue between a Plowman and a personified Death written in German circa 1401 in Žatec by Jan ze Šitboře (Johannes von Schüttwa,

also known as von Tepl), the head of the Latin school and town clerk in Žatec. This diminutive literary work represents a perfect topic of literary seminars. Without going into details, the study pays attention to the thematic structure of the work, the personality of Jan, his dedicatory epistle and related controversies, and, finally, some teaching tips.

Úvod

Starší česká literatura zahrnuje v tradičním školském vymezení devět století našeho literárního vývoje a jeho jazykových i kulturních tradic. Po někdejších koncepcích dějin české literatury, které slovesnou tvorbu pojímaly v úzkém sepětí s dějinami řeči a za vlastní předmět si zvolily výhradně písemnictví jazykově české, převládlo postupně pojetí, že součástí dějin naší literatury jsou i bohemikální díla staroslověnská a latinská. Složitější situace nastala se začleněním německých bohemik.

Dnes už není pochyb o tom, že do dějin české literatury počítáme i díla, která u nás byla vytvořena německým jazykem; koneckonců opačný přístup by vylučoval z českých literárních dějin část tvorby jednoho autora, např. německé básně Karla Hynka Máchy. K domácímu písemnictví tak počítáme i známé pražské autory Franze Kafku, Franze Werfela nebo Gustava Meyrinka aj.

1. Oráč z Čech

Pět století před Kafkovými prózami bylo u nás německy napsáno dílo, které patří k nejcennějším středoevropským literárním památkám: *Oráč z Čech*. Přestože jde o jedno z nejvýznamnějších děl naší literatury, zůstává málo známé, do obecnějšího povědomí neproniklo, chybí v řadě učebnic literatury a netvoří – až na několik výjimek – součást seznamu literárních děl k maturitní zkoušce.¹ Přitom je *Oráč z Čech* fascinujícím slovesným celkem, který svou formou, obsahem, rozsahem i jazykem (díky modernímu českému překladu) zůstává bližší čtenářské zkušenosti dnešního studenta než například *Labyrint světa a ráj srdce* Jana Amose Komenského.²

Jak jsme se opakovaně přesvědčili ve vlastní vysokoškolské učitelské praxi, zahrnující jak studentky a studenty prvních ročníků prezenčního a kombinovaného programu, tak účastníky univerzity třetího věku, je *Oráč z Čech* jedním z mála dosud živých uměleckých textů staré české literatury a současně i dílem, které lze úspěšně didakticky zprostředkovat.³ Český čtenář má *Oráče z Čech* k dispozici ve dvojitým překladu, první pořídil roku 1938 Pavel Eisner, druhý o téměř padesát let později Jaromír Povejšil. Oba překlady jsou zdařilé; starší, Eisnerovo přetlumočení se vyznačuje výraznější archaizací (lexikální a slovoslednou), což dnes potenciálně může stěžovat porozumění.⁴

¹ Prošli jsme seznamy literárních děl k maturitní zkoušce pro rok 2020 a 2021 ze tří set škol napříč celou Českou republikou, převážně gymnázií a pedagogických škol. *Oráč z Čech* je součástí tohoto seznamu jen v šesti případech (2 %). Neznámá to pochopitelně, že o něm nemůže v hodinách literatury padnout zmínka (naopak víme o případech, kdy tomu tak je, přestože v seznamu doporučené četby dané školy toto dílo nefiguruje).

² Právě *Labyrint* můžeme ve středoškolském prostředí počítat k nejoblíbenějším, resp. nejčastěji zmiňovaným dílům české literatury do roku 1800; rádi bychom však upozornili, že ve skutečnosti je čtenářsky přístupný jen zčásti (a to doslova „z části“: druhá část *Labyrintu* představuje náročný meditativní text).

³ V následujícím výkladu omezíme odkazy k sekundární literatuře na minimum, přednost přitom dáme českým titulům; podrobnější bibliografický výčet obsahuje čtvrtá kapitola recentního sborníku (Stočas et al., 2021, s. 112–141).

⁴ Srovnání obou překladů provedl na několika sondách T. Svoboda (1999).

Tradiční název *Oráč z Čech* je odvozen z třetí kapitoly díla, kde se jakýsi Oráč představuje personifikované Smrti poté, co ji prokrel a ostrými slovy obžaloval ze smrti své ženy: „Oráč mi říkají, pluh mám z ptačího šatu a žiji v české zemi“ (Jan ze Žatce, 1985, s. 12). Kdo je tímto samozvaným žalobcem? „Oráč“ je metaforou pro muže pera, pro literáta, vzdělance. Přirovnání psaní k orání pochází už z antiky a dlouho zůstávalo zcela zřejmé, už protože se při psaní kdysi skutečně rylo do voskové destičky; řadu dokladů na obraz psaní jakožto orání pluhem uvedl ve středověké literatuře E. R. Curtius (1998, s. 337–338). A jak to, že člověk-učenec debatuje přímo se Smrtí? Máme před sebou literární, fiktivní dílo náležející k populárnímu středověkému žánru básnického sporu: jeho základním stavebním principem je dialog založený na konfliktu dvou (či více) mluvčích, kteří zaujímají výrazně protichůdná stanoviska.⁵ Děj, kde člověk debatuje se Smrtí nebo jinou alegorickou postavou, najdeme v literární tradici předcházející *Oráči z Čech* několik a některá z nich na toto dílo inspiračně působila (např. slavný Boethiův spis *Útěcha z filozofie* z 6. století nebo latinská báseň *Rozhovor Smrti s člověkem* z 12. století).

Dialogický spor Oráče a Smrti se neodehrává v žádných prostorových kulisách. Oráč a Smrt střídavě pronášejí své repliky, Oráč promlouvá v lichých kapitolách, počínaje tou první, Smrt v kapitolách sudých, celkově tak jejich spor vyplňuje třicet dva z celkem třiceti čtyř kapitol díla. Jde však o kapitoly tak krátké, že si *Oráče z Čech* snadno představíme v kolibrím vydání.

Oráč viní Smrt z toho, že mu vzala mladou, krásnou a ctnou ženu a z jeho děti učinila sirotky. Svoji ženu opakovaně chválí a užívá k tomu celou řadu básnických obrazů, Smrti naopak ostře spílá a zahrnuje ji nadávkami. V Oráčových promluvách je tak v působivém kontrastu rozvinut dvojí nejoblíbenější druh antické a středověké rétoriky: oslavná i útočná řeč (*panegyrik* a *invektiv*a; srov. Jan ze Žatce, 1938, s. 75). Smrt se hájí sdělením, že si počíná spravedlivě, všem měří stejně a nedá se nikým koupit ani obměkčit. Odvolává se dále na to, že jí Bůh svěřil do správy pozemský svět, aby zde mýtila všechno nadbytečné, a vyzývá Oráče ke střízlivému uvažování: *Je hlupák, kdo oplakává mrtvé. Přestaň! Živi s živými, mrtví s mrtvými, jak tomu bylo dosud.* (Jan ze Žatce, 1985, s. 23.)⁶ Nabádavá slova Smrti však na Oráčově postoji nic nemění, jeho promluvy zůstávají nadále plné bolesti, výčitek a proklínání Smrti. Oráč Smrti vytýká, že je nemilosrdná; Smrt oponuje, že s Oráčovou ženou naložila laskavě a milostivě, když si ji vzala v jejích nejlepších letech, nedotčenou útrapami stáří a s neporušenou ctí.⁷

Dnešní čtenář bude pravděpodobně stranit Oráči, naopak většině středověkých učenců byly bližší argumenty Smrti. Na první pohled je vidět, že v *Oráči z Čech* proti sobě stojí nerovní soupeři, jeden s pochopitelným, leč bláhovým nárokem na

⁵ Jedním z takových básnických sporů, dobře známých ze středo- a vysokoškolské výuky dějin literatury, je *Podkoní a žák*, kterému věnoval na stránkách tohoto časopisu zdařilou studii J. Novotný (Podkoní a žák nejen na středních školách, *ČJL*, 55, 2004–2005, s. 72–79).

⁶ V první větě se odráží ve středověku rozšířená sentence, připisovaná římskému stoickému filozofovi Senekovi (hloupým jsi, kdo nařikáš nad smrtí smrtelníků), v následné argumentaci zase čteme dobovou variaci na biblický verš (nech mrtvé, ať pochovávají své mrtvé, Mt 8,22) – takovými intertextovými odkazy je celý text prostoupen.

⁷ Podrobnější rekapitulaci obsahu *Oráče z Čech* podává například N. Ohler (2001, s. 326–331).

individuální pozemské štěstí (Oráč), druhý obhajující neúprosný světovládný princip (Smrt). Nerovnost je patrná i v jazykové rovině. Oráč Smrti vyká a jeho promluvy jsou emotivní, avšak prosty jakékoli ironie. Naopak Smrt argumentuje věcně, s chladnou racionalitou až cynismem, současně se často uchyluje k ironii a sarkasmu. Svůj despekt vůči Oráči dává okázale najevo: tyká mu, a když mluví o sobě, užívá plurál majestatikus.

Zdálo by se, že karty jsou rozdány. Ovšem spor mezi Oráčem a Smrtí nepostupuje jako sled předem očekávatelných argumentů a protiargumentů, skrývá v sobě naopak strhující dynamiku. Ta je dána tím, že napětí mezi oběma aktéry sporu se postupně proměňuje: počínaje třináctou kapitolou se přestává Oráč vzpírat dané skutečnosti – ztrátě milované ženy – a ptá se, z čeho se má radovat, kde hledat útěchu, kde dojít uzdravení. Odpovědi Smrti ho však neuspokojí. Začíná v jejích výrocích shledávat rozpory, vytáčky a argumentační klamy, pídí se po samé podstatě Smrti, zahrnuje ji otázkami, žádá od ní radu. Sám se přitom nevyhýbá šízravé ironii ani sarkasmu. Při četbě tak s napětím čekáme, jaké další argumenty proti Smrti přinese Oráč, a čím se naopak bude hájit Smrt.

To je však jen jedna, ideová rovina sporu. Další rovina je umělecká, výrazová; díky ní je *Oráč z Čech* dnes považován za jedno z nejúchvatnějších děl starší literatury: vyskytují se tu hojně exklamace (začátek kapitol 1 a 2, závěr kapitoly 3, kapitoly 5 a 11 i jinde – častěji však v promluvách Oráče), přirovnání a metafory (např. četné obrazy použité Oráčem v kapitole 5 o jeho ženě, nebo použité Smrtí v kapitole 24 o člověku), frazémy (těmi kapitolami často začínají, viz např. kapitoly 10, 13 až 18 i další), rétoricky působivé opakování či variování týchž nebo významově blízkých výrazů (hned v první větě díla čteme trojčlennou řadu paralelně rozvíjených větných členů, které jsou významově blízké a anticipují oslovení smrti: *Krutá hubitelko všech lidí, nelítostná škůdnice všeho světa, lítá vražednice lidských tvorů...*, Jan ze Žatce, 1985, s. 8). Rytmičnost prózou psaného textu se rozvíjí v bohatém stylovém rejstříku. V obou následujících ukázkách ústí ve zřejmou ironii, ba sarkasmus: *Ga, ga, ga! štěbetá husa, ať kážeš, co kážeš; tuhle tu nit předeš i ty. ... Dej si říci a slyš: život je stvořen pro smrt; nebýt života, nás by nebylo, naši živnosti by nebylo; tím by tu nebyl ani řád světa. ... Svedeš-li navrátit minulé roky, vyřčená slova a zmarněné panenství, pak navrátíš svým dětem matku. Dost jsem ti radila. Pochopils, motyko tupá? (Jan ze Žatce, 1985, s. 51–52).⁸ *Dlouho trvá, než se člověk dobere pravdy; dlouho se učil, kdo něco zná. Vaše řeči jsou sladké a rozverná, teď to i docela vnímám. Kdyby však měla být ze světa vyhnána radost, láska, slasti a kratochvíle, bylo by se světem zle. ... Paní Smrti, musíte poctivěji radit, má-li být vaše rada k užítku, jinak vás, vy netopýře, postihne nenávisť ptáků víc než krahulce! (Jan ze Žatce, 1985, s. 52–53).⁹**

⁸ Na začátku citátu vynecháváme bez označení několikaslavní pasáž, která nepatří, jak soudí současní editoři, k původnímu textu *Oráče z Čech*.

⁹ Díky moderním editorům a komentátorům tohoto díla známe dobové myšlenkové pozadí většiny zde užitých obrazů: ptáci prý krahujce nenávidí, protože je užíván k jejich lovu; obojaká povaha netopýra je dána jeho dvojitou přirozeností – nohama podoben čtvernožcům, křídly ptákům –, což se také nepěkně vyjevilo v bájném boji ptáků s čtvernožci, kdy se prospěchářsky přikláněl tu k jedné, tu k druhé straně (jak čteme např. v bajkách spojovaných s Ezopem).

Oráč se vzpírá cynickému obrazu světa, jak ho předkládá Smrt, a jejímu vyličení lidské ubohosti, zdůrazňuje naopak důstojnost člověka jakožto dokonalého božského výtvoru. Ve své závěrečné promluvě (kapitola 31) se Oráč vrací k výrokům Smrti, účtuje s ní a rozhoduje se předstoupit před Boha. Smrt v reakci na to (kapitola 32) opět poukazuje na nestálost světa a marnost lidského konání. Oráč i Smrt se dovolávají božského rozsudku. Oráč pro pomstu, v níž vidí spravedlivou odplatu, Smrt proto, aby jí Bůh potvrdil její moc, protože se cítí nespravedlivě napadena a osočena. Bůh se tedy ve třiatřicáté kapitole (což nese zjevnou číselnou symboliku, značící mj. Kristův věk) chápe slova a spor rozsuzuje. Jeho rozhodnutí je na první pohled překvapivé a nebudeme ho zde prozrazovat. Poslední část díla tvoří Oráčova modlitba za duši jeho ženy. Ta skrývá akrostich Johann (tedy jméno Jan).

2. Autor a jeho záměr

Jeden takový Jan (v dobových pramenech jmenovaný jako Jan ze Šitboře nebo také Jan z Teplé) byl autorem *Oráče z Čech*.¹⁰ V Šitboři (dnes malé obci v jihozápadních Čechách) se zřejmě narodil, v Teplé pravděpodobně chodil do tamní klášterní školy a snad zde byl nějakou dobu činný jako písař. Ovšem v době, kdy psal *Oráče*, tedy kolem roku 1401, působil už přes dvacet let v Žatci jako přední písař a vedoucí městské kanceláře. To bylo zaměstnání nemalého významu. Jan totiž zastupoval město před světskými i církevními úřady – včetně královského dvora –, byl právním expertem i diplomatem, ale byl také ředitelem žatecké školy. Byl dobře situovaný a patřil k městské elitě.¹¹

Fakt, že autor *Oráče z Čech* Jan ze Šitboře skryl jméno *Jan* přímo do závěru svého díla, že sám působil jako „muž pera“ v Žatci v době, kdy zde měla zemřít Oráčova žena (datum jejího odchodu lze přímo z díla vyčíst: 1. 8. 1400), a že promluvy Oráče působí na čtenáře jako autentický projev zármutku, to vše vedlo nejednoho interpreta díla k závěru, že *Oráče z Čech* je třeba chápat jako výraz autorova životního zážitku, že tedy toto dílo nese bezprostřední autobiografickou pečeť. Takovému závěru však stojí v cestě několik nepominutelných skutečností: 1. Jediná pramenně doložená Janova žena svého muže přežila;¹² 2. Jan ze Šitboře je také autorem latinsky psaného dopisu, kterým doprovodil dar zaslaný příteli z mládí – tímto darem byl právě rukopisný exemplář *Oráče z Čech*. A ve zmíněném doprovodném dopise není žádná zmínka o tom, že by Janovi zemřela žena, ba pisatel deklaruje, že příteli zasílá poslední plod svého snažení na poli rétoriky, a obrací čtenářovu pozornost takřka výhradně k rétorické povaze díla.¹³

¹⁰ Setrvačností danou titulem českých překladů bývá autor uváděn jako Jan ze Žatce. Toto pojmenování bylo však jen pomocné, mělo opodstatnění v době, kdy bližší identita autora nebyla známa.

¹¹ Zatím nejpodrobnější poučení o Janu ze Šitboře najde čtenář v recentním sborníku věnovaném tomuto autorovi (Stoček et al., 2021).

¹² Srov. V. Bok, 2007. Tato převážně popularizační Bokova stať obsahuje řadu podnětných úvah. Také [online] dostupná z: <http://www.dtg-palliativmedizin.de/3_3_-_Ackermann_Bok.pdf>.

¹³ Český překlad Janova dopisu (na základě moderního německého přetlumočení) podala STANOVSKÁ, S. *Láska a smrt ve vybraných literárních dílech německého středověku*, Brno: Masarykova univerzita, 2019, s. 80.

Rétorikou zde však nerozumějme jen řečnické umění, jak by nás snad mohlo svádět dnešní užití tohoto slova. Středověké pojetí rétoriky bylo komplexnější – znamenalo mimo jiné schopnost nacházet vhodnou literární látku, dovednost uspořádat ji a umně stylizovat pro konkrétní účel, případně i argumentačně přesvědčivě a emočně působivě podat čtenáři či posluchači. Rétorika tehdy tvořila pevnou součást vyššího vzdělání; to však, na straně druhé, bylo mnohem exkluzivnější než dnes a bylo poskytováno výhradně v latině. Autor *Oráče z Čech* chápal ve svém díle jako nové a invenční především to, že látku a argumenty, do té doby obsažené v latinském písemnictví, zpracoval německy – a užil k tomu rétorických postupů a fines, které byly součástí opět latinské vzdělanosti a známy z latinských příkladů a vzorů.

Zůstaneme-li ještě u Janova dedikačního listu, můžeme konstatovat, že část badatelů dopis přiměl k chápání *Oráče z Čech* jen jako projevu autorova rétorického kalkulu, kdy mu spor vdovce se Smrtí posloužil jako pouhý námět pro školské rétorické cvičení, jako demonstrace vlastní rétorické zručnosti (srov. Jan ze Žatce, 1985, s. 93).

Nejistota, kdo z obou táborů interpretů má pravdu, trvá. Každopádně jeden z náhledů nevyklučuje principiálně ten druhý: rétoricky propracované podání určitého námětu neznamená absenci citu nebo prožitku. Koneckonců upozorňuje na to v 17. století i Komenský v předmluvě k *Labyrintu světa a ráji srdce*. Naše dnešní představa, že výrazová autenticita je spojená s nestylizovaným jazykem, lineární formou a dokumentárností, je mladá a jako tvůrčí, žánrově rozvinutý princip souvisí až s literaturou moderní. Odborník se má zpravidla na pozoru před aktualizovaným, moderním čtením šest set let starého díla. Pro školní potřebu je však aktualizace vítaná, byť v konečném důsledku může nastolovat obtížné a nejednoznačně zodpověditelné otázky.

Jan ze Šitboře napsal dílo, které působí na dnešního čtenáře přes všechna úskalí někdy málo srozumitelných motivů a narážek tak živým dojmem jako málokteré starší slovesné dílo. *Oráči z Čech* neubírá na síle, že zde není zpracována autorova bezprostřední osobní zkušenost. A opravdu není? Nezapomínejme, že každý člověk pozdního středověku stál mnohem blíže smrti a znal ji důvěrněji než my dnes.

Oráč z Čech byl napsán, jak víme, německy. V českém překladu toto dílo získává novou dimenzi: v němčině, jazyce originálu, je Smrt mužského rodu („der Tod“), v němčině je tedy *Oráč z Čech* mužským sporem, zatímco ženská podoba Smrti v českém jazyce (Kmotříčka Smrt) přidává textu specifický recepční rys. Tento fakt je také dokladem limitů, před nimiž stojí každý překlad.

Shrnutí a závěr

Dotkli jsme se stručně několika témat, která lze v souvislosti s *Oráčem z Čech* a na jeho příkladu rozvést ve výuce: historický vývoj českých zemí, jejich německojazyční obyvatelé i otázka, co patří do dějin české literatury, kompozice díla, jeho myšlenková dynamika; metafora a metaforika, personifikace; číselná symbolika; úloha rétoriky; historicky a kulturně podmíněné pojetí smrti a vyrovnávání se s ní; specifika a limity českého překladu.

Oráč z Čech je bezpochyby nejvýznamnějším dílem starší české literatury. To však platí pouze při pohledu zvenčí. Pohled z nitra literárněvědné bohemistiky svědčí naopak o tom, že tomuto dílu není věnována taková pozornost, jakou by si zasloužilo. Dánský germanista L. L. Hammerich označil *Oráče z Čech* za „nejkrásnější a nejpodivuhodnější prozaické dílo německé literatury před Goethovým *Utrpením mladého Werthera*“.¹⁴ Slavný Goethův román v dopisech tvoří zpravidla součást kánonu středoškolské četby a je jednou z položek seznamu literárních děl k maturitní zkoušce i na našich školách. Považovali bychom za přínosné, kdyby k němu v ideálním případě přibyl i *Oráč z Čech*, který skýtá řadu pedagogických podnětů, a je navíc jazykově dobře dostupný i čtenářsky atraktivní.

Studie vznikla s podporou studentského grantového projektu Slezské univerzity v Opavě SGS/9/2020 *Ackermann aus Böhmen a problém kánonu starší české literatury*.

Literatura

BOK, V. Jan z Teplé, staré otázky a nové a starší odpovědi k jeho životu a dílu. In *Der Ackermann aus Böhmen. Deutsch-tschechische Konferenz über den Tod und das Sterben / Oráč z Čech. Česko-německá konference o smrti a umírání. Žatec 14.–15. 10. 2006*. Praha: Sdružení rodáků a přátel města Žatce, 2007, s. 18–25.

CURTIUS, E. R. *Evropská literatura a latinský středověk*. Překl. J. Pelán; J. Stromšík; I. Zachová. Praha: Triáda, 1998.

HAMMERICH, Louis L. Der Dichter des „Ackermann“, *Zeitschrift für deutsche Philologie*, 56, 1931, s. 185–188.

JAN ZE ŽATCE. *Oráč a Smrt*. Překl. P. Eisner. Praha: Toužimský a Moravec, 1938.

JAN ZE ŽATCE. *Oráč z Čech*. Překl. J. Povejšil. Praha: Vyšehrad, 1985 (2. vyd. 1994).

OHLER, N. *Umírání a smrt ve středověku*. Překl. V. Petkevič. Jinočany: HGH, 2001.

STOČES, J. et al. *Jan ze Šitboře. Úředník, literát, mýtus*. Domažlice: Zdeněk Procházka – Nakl. Českého lesa, 2021.

SVOBODA, T. Ir habt beide wol gefochten, aneb srovnání překladů díla *Der Ackermann aus Böhmen*. In Rády, A. (ed.). *15x o překladu*. Praha: Jednota tlumočnicků a překladatelů, 1999, s. 45–53.

---

¹⁴ Hammerich, 1931, s. 185.

Vyprávět sebe sama Autobiografické skladby Pavla Novotného

Martin Lukáš, ÚČL AV v Praze

lukas@ucl.cas.cz

Klíčová slova: česká poezie, Pavel Novotný, autobiografie, epická poezie, vyprávění v první osobě

Key words: Czech poetry, Pavel Novotný, autobiography, epic poetry, first-person narration

Narrating the Self (Pavel Novotný's Autobiographical Poems)

The article discusses Pavel Novotný's poetry collections *Zápisky z garsonky* (2020), *Dědek* (2020), and *Procedura* (2022). The autobiographical first-person narration applied in all three collections is a new feature in Novotný's poetry. Surprisingly, the author has moved away from the innovative approaches he employed in his radiophonic records and arranged textual events subsequently edited, rewritten and composed as poems. In narrating his personal experience, he succeeded to capture a vivid image of his childhood and adolescence that can be read as a universal message about one's coming of age with all the archetypal difficulties on the way as well as a serious attempt to oppose the time.

Roku 2020 uveřejnil básník a překladatel Pavel Novotný (*1976) autobiografický cyklus *Zápisky z garsonky* (2020, Trigon), čímž zcela proti očekávání obrátil pozornost ke svému dětství a dospívání. Do vydání *Zápisů* byl Novotný především autorem radiofonických kompozic¹ a intermediálních textů, v nichž uplatňoval invenční postupy a neobvyklé náměty rozšiřující tradiční podoby poezie. Například nechal na mikrofon živelně vyprávět skladatele divadelní a filmové hudby Ivana Achera (*1973). Zaznamenaný proud jeho peripatetického vyprávění přepsal, přesněji řečeno, našel pro něj vhodný žánr, kompozici i rytmus tak, aby kvality Acherova mluveného slova zůstaly zachovány. Tak vznikl cyklus hovorů *Acheron*, který vycházel roku 2012 v literárním obtýdeníku *Tvar*. Obdobně postupoval Novotný při textovém převodu audionahrávek vyprávění Heleny Skalické (*1951), invalidní art brut výtvarnice, která líčí svůj strastiplný osud bezdomovkyně a psychiatrické pacientky s nadhledem „génia životních hrůz“.² Citlivě zkomponované vyprávění doprovázené autorčinými kresbami a malbami vyšlo pod titulem *A to si pak můžeš říkat, co chceš* (2013, Dybbuk).

Poněkud odlišné výzvě, pokud jde o autorské zpracování cizích „textů“, čelil Novotný při psaní sbírky *Mrazy* (2010, knižní příloha časopisu *Psí víno*). Pracovní postup i úskalí při vzniku knihy shrnul následovně: „Většinou jsem dotyčného položil na zem a požádal ho, aby mi popisoval oblohu nebo se o ní volně rozpovídal; často se to nedařilo, mluví se zdráhal, vykrucoval, mluvil o něčem úplně jiném, někdy

¹ Elektroakustická kompozice; zvukový záznam komponovaného textu určený k poslechu.

² Charakteristika pochází od Pavla Novotného, viz [online] Dostupné z <<https://www.pavelnovotny.net/texty/a-to-si-pak-muzes-rikat-co-chces/>>.

pustě mlčel, cítil se zaskočen, někdo se naopak nekontrolovatelně slovně rozřetězil. Občas jsem své známé přepadal nečekaně telefonicky a vyptával se, jaká je tam u nich obloha: Takto proběhl třeba rozhovor, kdy jsem v náhlém oblačném návalu telefonoval ze sklepa svému kamarádovi Ludřkovi, bydlicímu o dva kopce dál. Několik záznamů vzniklo zcela letmo, náhodou, mnohdy pokoutně – na nádraží, ve vlaku, ve městě, přičemž jsem dotyčné osoby neznal a pravděpodobně už je nikdy neuvidím.³ Výsledné texty *Mraků* jsou vždy nadepsány jménem mluvčího, místem a přesným datem prvotního záznamu. Asi nejproslulejší Novotného dílo je soubor komponovaných textů *Tramvestie*, z něž autor průběžně časopisecky publikoval (*A2, Kloaka, Pandora, Protimluv, Tahy, Vlak*), zpracoval jej jako radiofonickou kompozici (2011, ČRo 3 – Vltava) a vydal jako knihu, jejíž přílohou je CD se záznamem kompozice (2016, Protimluv). Výchozím materiálem tohoto vpravdě multimediálního díla byly nahrávky promluv cestujících na tramvajové trati Liberec – Jablonec nad Nisou, které autor vyzval, aby na mikrofon popisovali, co během jízdy vidí. Od roku 2012 na uvedené trati jezdil tramvajový vůz linky číslo 11 potištěný texty *Tramvestie* zvenčí i zevnitř.

Výběrový přehled⁴ Novotného originální literární tvorby myslím dostatečně ukazuje, nakolik byl u něj obrat k autobiografickému námětu, nadto v tradičním lyrickoepickém provedení překvapující. Několik měsíců po vydání *Zápisů z garsonky* vyšel jejich pendant *Dědek* (2020) a později *Procedura* (2022).⁵ Třebaže trojice knih tvoří tematický celek a pokrývá chronologii autorova života od dětství po obhajobu habilitační práce, jejich (časová) souvislost není souvislostí pouhé lineární následnosti.

Zápisky určují narativní situaci⁶ společnou všem třem svazkům – prozaizovaným veršem, ozvláštňeným rytmicky emfatickým slovosledem, zde s patřičnou literární licencí promlouvá stylizovanou obecnou češtinou sám autor.⁷ Sledujeme jeho dlouhá léta symbiotické, později přece jen konkurenční soužití s matkou v garsonce panelového domu na okraji Liberce. Dům stojí na kopci, nad zahradní čtvrtí, kde ve velké studené vile bydlí matčini prarodiče, bývalí lékaři. Matka na straně jedné a prarodiče na straně druhé reprezentují dvě odlišné sféry hodnot charakterizované téměř archetypálně protikladnými životními postoji a zájmy. Ještě dětskému hrdinovi představuje panelák a jeho bezprostřední okolí svébytný, útulný svět, kde je možné zažít dobrodružství hned na ulici před domem. Naproti tomu dospívajícímu chlapci se okoukaná periferie města mění před očima v čím dál těsnější „rezervaci“ kuriózních lidských typů.

³ NOVOTNÝ, P.: [autorův komentář ke sbírce *Mraky*], [online] Dostupné z <<https://www.pavelnovotny.net/texty/mraky/>>.

⁴ K dalším knihám Pavla Novotného včetně jeho překladů cizích děl, jakož i k operní adaptaci *Tramvestie* srov. Hoffmann, B.: „Básnické vyprávění Pavla Novotného o mladí v panelákové garsonce“, *ČJL*, 72, 2021–2022, s. 85–90.

⁵ Zatímco shora zmíněný článek B. Hoffmanna se věnuje především *Zápisům* a částečně *Dědkovi*, sám se zaměřuje na celek trilogie, respektive na nejnovější svazek *Procedura*. Dílčí překryv našich výkladů je vzhledem k tématu nevyhnutelný.

⁶ Zde i na dalších místech užívám pojmy z teorie vyprávění, ačkoli píšu, formálně vzato, o poezii. Zvolené názvosloví je však na místě, jelikož texty všech tří svazků, pomineme-li jejich členění do veršů a lapidárnost výrazu, jsou ve své podstatě kondenzovanou výpravnou prózou.

⁷ S ohledem na přiznanou autobiografičnost všech tří cyklů odkazují ve výkladu k mluvčímu jednotlivých skladeb jako k autorovi, byť tím nemám na mysli Pavla Novotného, ale jemu odpovídající fikční postavu, respektive vypravěče v příslušném věku.

Dědek představuje jakýsi „spin off“⁸ *Zápisků*, časově se s nimi zčásti překrývá, zčásti dovádí příběh dál k současnosti. Prostřednictvím formativních údobí autorova dospívání (studium průmyslovky, vojna, práce v továrně, práce v knihkupectví) se svazek soustředí na vztah autora a titulního dědka, který se systematicky pokouší vychovat z „hovňouska“ muže „životního řádu“.⁹ Závěrečnou skladbu, nazvanou podle jednoho z dědkových imperativů „Drž!“¹⁰ Novotný stylizoval jako dědkův monolog deklarující jeho životní krédo. Skladba je sestavena a zrytmizována z pokynů, průpovědí a zásad, kterými dědek autora průběžně častoval, stojí mimo vlastní příběh a lze ji chápat jako literární hold bezpochyby neobyčejné osobnosti.

Třetí svazek, *Procedura*, zpracovává časově nejmladší období Novotného života, jehož úběžníkem je autorova téměř sebedestruktivní snaha napsat a obhájit habilitační práci a zajistit si tím akademický postup. Nemalé zapření i nadšení, které zdolání takového úkolu předpokládá, glosuje autorův školitel, profesor drážďanské univerzity, těmito slovy: „holt ale patří to k věci, / že děláme věci, kterým / nakonec rozumíme / jen my sami, / a nakonec / nás to stojí jen / zdraví a všechno.“¹¹ Závěr *Procedury* naznačuje, že obtížný úkol autora nakonec stál manželství. Byla-li léta dospívání v *Zápisích* i *Dědkovi* přece jen radostná, určuje léta dospělosti v *Proceduře* o poznání tíživější atmosféra. Charakterizují ji autorovy pokusy na chvíli ode všeho uniknout. Pozdě v noci se opakovaně vydává na „houpavý ocelový most“, aby tam na mikrofon zachycoval šum projíždějících aut, při jehož poslechu „se dalo bezmezně dýchat“.¹² K matce, dědkovi či babičce se děj *Procedury* vrací jen sporadicky a poněkud neorganicky, když je perspektiva vyprávění obrácena k postavám z univerzitního prostředí či uměleckých kruhů v čele s radiofonickým umělcem Albertem.¹³

Novotného volná autobiografická trilogie byla napsána ve snaze zachytit unikající skutečnost.¹⁴ V recenzi prvního svazku jsem o smyslu autorova ohlížení se do minulosti napsal, že mu „o vzpomínání na dětství zase tolik nešlo. Možná chtěl pochopit onu podivnou záhadu, že tu něco úplně samozřejmě bylo, a teď to tu se stejnou samozřejmostí není, protože je tu něco jiného“. Ve všech třech knihách je Novotný osobní, ale autobiografický materiál je mu jen prostředkem literární kompozice. Vyprávění o tom, co bylo, neslouží dokumentárním účelům, nemá generačním druhům fetišisticky připomínat dávné časy a místa, jakkoli se čtenáři znalí Liberce můžou v textu sázce

⁸ Dílo odvozené od jiného díla, rozvíjející jeho téma nebo děj s využitím těchčž postav.

⁹ „Dědek“ Novotného podle jeho slov poznal: „Na obálce [knihy *Dědek*] je vyobrazeno kruhadlo, které kdysi dávno spravil můj dědek. Povoláním to byl chirurg a své dovednosti přenášel do běžných domácích správek. Podobně jako ono kruhadlo spravoval i mě, zkoušel mě ohýbat a formovat, nikdy se mu to ale úplně nepodařilo, vždy jsem se z jeho sevření nakonec dokázal nějak vykroutit. Nicméně stopy to na mě zanechalo četné. / Kdo si knihu třeba koupí a prohlédne si zadní stranu obálky, spatří správkou, kterou jsem zhruba pět let po dědkově smrti provedl na struhadle já: je zcela jiná, ale přece jen se snaží o totéž – aby to drželo. Dědek ve mně straší a nikdy strašit nepřestane.“ Novotný, P.: [autorův komentář ke knize *Dědek*], [online] Dostupné z <<https://www.pavelnovotny.net/texty/dedek/>>

¹⁰ Novotný, P. *Dědek*. Praha, Trigon, 2020, s. 54–61.

¹¹ Novotný, P. *Procedura*. Praha, Trigon 2022, s. 22.

¹² Novotný, P. *Procedura*. Praha, Trigon 2022, s. 26–27.

¹³ Jeho předobrazem je německý neoavantgardní umělec a autor rozhlasových her Ferdinand Kriwet (1942–2018), který byl jako Albert pokřtěn.

¹⁴ K dokončení *Zápisků z garsonky a Dědka* se autor podle svých slov odhodlal po smrti matky. Srov. Novotný, P. „Obrazy, které určují můj svět“ [rozhovor vedla Eva Marková], *A2*, 17, 2021, č. 3, s. 21.

orientovat, protože konkrétní nároží, dům, sběrná, zoo nebo jen obyčejné zábradlí dokáží ztotožnit. To všechno je nakonec vedlejší. Působivost Novotného výpovědi „spočívá v lapidární, cudné řeči, která minulost konstruuje v mezích paměti a mytologie dětství. Co je tady směšné, tragické nebo politováníhodné, vyplývá z řeči samé, jejího rytmu, tónu i zámlk. Co má v příběhu svůj význam, není složitě vysvětleno, ale podmanivě vysloveno.“¹⁵

Pokus vylíčit zdánlivě bezvýznamné epizody jako rozhodující, iniciační okamžiky dětství a dospívání povyšují Novotného osobní výpověď na výpověď univerzální, která v jedinečných okolnostech postihuje obecně lidské situace, jimiž v běhu života prochází prakticky každý, jakkoli se mohou dílčí motivy a kulisy lišit. Tak třeba nenadálá ztráta pětisetkoruny jako zdroj existenciálního údivu v *Zápiscích*. Cestou do samoobsluhy nese autor bankovku v prázdné igelitce, kterou pro zábavu nechává nadouvat se větrem v ještě panenské víře, že se nemůže nic stát. Avšak pětisetkoruna proti vši pravděpodobnosti jeho dosavadního dětského světa zmizí a on, „otřesen náhlým prozřením“, odnáší si poznání, „že věci nedrží samy od sebe“.¹⁶ V pokročilejším čase *Procedury* jsou iniciace vystřídány zkušenostmi. Údiv přetrvává, ale prostoru a času pro jeho zpracování ubývá spolu s proměnou okolností. Někdejší sousedská pospolitost i zdánlivá neměnnost sídlištního světa jsou tytam. Sousedé i kamarádi, jejichž existence zabydlovala okolí paneláku a posilovala představu důvěrně známého prostoru, odešli. Terasa před domem, kde na své libertě věčně kroužil kamarád Fanouš, osířela. Cyklické bezčasí dětských let, které panovalo ve většině skladeb *Zápisků*, vystřídal neúprosně lineární čas dospělosti v *Dědkovi* a především v *Proceduře*.

Význam, který pro autora konkrétní místa v domě i jeho okolí měla, byl několikrát přepsán novými zkušenostmi. Například přehrada, kde dědek učil autora plavat „s víc a víc vyfouknutým kruhem“,¹⁷ je přehradou, kam se upracovaný autor chodí za tmy koupat.¹⁸ Když se nyní bez obav, v úlevném oproštění noří do temné masy vody, ani si nevzpomene, že to bylo tady, kde se z dopuštění dědka topíval. I občasná úklidové nájezdy prarodičů do garsonky, barvitě vykreslené v *Zápiscích* jako střet protikladných živlů, pořádkumilovné babičky a v produktivním chaosu žijící matky, naleznou v *Proceduře* svůj ohlas v autorově vlastním konání. Když jeho matka pobývá kvůli vylomené endoprotéze v nemocnici, navštíví teď už jen její garsonku a uklidí tam stejně důkladně. Samotné babičce, postavě v prvních dvou svazcích opomíjené, je v *Proceduře* věnována pasáž, která s epifanickou naléhavostí vrhá světlo na její existenci ve stínu dědka. Až před smrtí babička autorovi „řekla, že všechno, / co na ni kdo obdivoval, / že to byl útěk, nic než útěk“.¹⁹ Tomuto útěku vděčila mimo jiné za to, že se naučila německy, což pak zase sama naučila autora, který se tak i jejím přičiněním stal germanistou.

¹⁵ LUKÁŠ, M. „Nejčastější příběh“, 42, 16, 2020, č. 25, s. 5.

¹⁶ NOVOTNÝ, P. *Zápisky z garsonky*. Praha: Trigon, 2020, s. 35.

¹⁷ NOVOTNÝ, P. *Zápisky z garsonky*. Praha: Trigon, 2020, s. 22.

¹⁸ NOVOTNÝ, P. *Procedura*. Praha, Trigon 2022, s. 67–69.

¹⁹ NOVOTNÝ, P. *Procedura*. Praha, Trigon 2022, s. 64.

Vyprávěním o tom, jak se na libereckém sídlišti žilo, jak si to on sám pamatuje, přesněji jak si to pamatovat chce a dovede, se Pavel Novotný pokusil vzdorovat času, zachytit to, co se jej nemůže týkat bezprostředněji, totiž minulost vlastního života, která v mnohovrstevnatém, sotva postižitelném střetu okolností a vlivů nenávratně určila to, jaký život nyní žije. Odvážit se vyprávět o sobě znamenalo najít způsob, jak vlastní zkušenost podat tak, aby si podržela bezprostřední naléhavost a zároveň byla do té míry univerzální, aby ji mohli číst i ostatní, jejichž životní peripetie se možná peripetiím autorovým podobají.

Jazyková poradna

Psaní velkých písmen při inverzním slovosledu

Ivana Svobodová, ÚJČ

svobodova@ujc.cas.cz

Klíčová slova: velká písmena, pojmenovací typy, substantivum, adjektivum, slovosled

Key words: capital letters, types of proper nouns, noun, adjective, word order

Writing Capital Letters in Nominal Phrases with Reversed Order of Noun and Adjective

Our article focuses on writing capital letters in names that consist of nominal phrases with reversed order of noun and adjective.

Jazykovou poradnu kontaktovala jedna středoškolská učitelka s tímto dotazem: „Když ve spojení *Pražský hrad* obrátíme pořadí, máme napsat *Hrad pražský*, nebo *hrad Pražský*?“ Inverzního slovosledu se týkal i tento dotaz: „Že se píše *Bible kralická* i *Kralická bible*, to je mi jasné. Předpokládám, že to platí i pro případ *Rukopis královédvorský* a *Královédvorský rukopis*. Ale jak napsat RUKOPISY KRÁLOVÉDVORSKÝ A ZELENOHORSKÝ? A možná analogický problém: OHLAS(Y) PÍSNÍ RUSKÝCH A PÍSNÍ ČESKÝCH.“

V minulosti bylo pořadí substantivum + adjektivum poměrně časté. Svědčí o tom názvy literárních děl *Písně kosmické*, *Povídky malostranské*, názvy některých institucí, např. *Ústav pro jazyk český*, *Univerzita Karlova*, *České vysoké učení technické*, ale i odborné názvosloví z oblasti přírodních věd, např. *violka vonná*, *vlk polární*, *kyselina sírová*, jež se zachovalo dodnes.

Dále se s ním můžeme setkat v expresivních spojeních, např. *ty kluku nezdárná*, kdy emocionalita je podpořena adjektivem v rodě ženském.¹ V menší míře než v minulosti se ho využívá při aktuálním větěném členění, např. *Obávaná václavka tak*

¹ Podrobněji o slovosledu v nominálních skupinách viz Slovosled v nominální skupině. KARLÍK, P.; NEKULA, M.; PLESKALOVÁ, J. (eds.) *Nový encyklopedický slovník češtiny online*. [online] Dostupné z <<https://www.czechency.org/slovník/SLOVOSLED%20NOMIN%C3%81LN%C3%8D%20SKUPINY>>.

může paradoxně urychlit přeměnu smrkových lesů na lesy smíšené... Vepřové maso je daleko šťavnatější než maso hovězí. Právě aktuální větné členění bývá důvodem, proč se u vlastních názvů tvořených spojením adjektiva a substantiva jejich pořadí obrací.

Psaní velkých písmen při obráceném slovosledu není rozhodně jednoduché. Pravidla českého pravopisu z r. 1993 (PČP) totiž výčet pojmenování, v nichž při inverzi zůstává velké písmeno u prvního slova, explicitně neuvádějí. O která z nich jde, lze vyrozumět pouze z příkladů. Z nich vyplývá, že jsou to jména uměleckých osobností, např. *Vyšebrodský mistr – Mistr vyšebrodský*, názvy státních útvarů, a to současných i historických, např. *Česká republika – Republika česká, Švédské království – Království švédské, Velkomoravská říše – Říše velkomoravská* (možná je však i podoba *velkomoravská říše – říše velkomoravská*), vysokých škol (*Masarykova univerzita – Univerzita Masarykova*). Názvy států a vysokých škol jsou zařazeny do podkapitoly Oficiální jména významnějších institucí, organizací, jejich stálých orgánů, samostatných provozoven a jen u těchto dvou pojmenovacích typů jsou uvedeny příklady. Snad lze, na základě analogie, psát i *Národní divadlo – Divadlo národní, Archeologický ústav – Ústav archeologický* atp.

Z PČP lze dále vyčíst, že velké písmeno se má u prvního výrazu psát i u dokumentů a děl (*Kutnohorský dekret – Dekret kutnohorský, Kralická bible – Bible kralická*) a významných dnů (*Velikonoční pondělí – Pondělí velikonoční, Květná neděle – Neděle květná*).

Tato zásada se však nevztahuje na zeměpisná jména. U nich velké písmeno zůstává u adjektiva, bez ohledu na to, na kterém místě stojí (*Pyrenejský poloostrov – poloostrov Pyrenejský, Orlické hory – hory Orlické, Staroměstské náměstí – náměstí Staroměstské*). Tato zásada platí i pro názvy krajů (*Jihomoravský kraj – kraj Jihomoravský*).

U ostatních pojmenovacích typů bohužel návodné příklady chybějí. Pokud jde o název *Pražský hrad*, příkláníme se při inverzním slovosledu k podobě *hrad Pražský*, tedy k podobě, která je podle našeho názoru přirozenější, logičtější.²

Autor druhého dotazu správně předpokládá, že podle dosavadních PČP je náležité psát *Rukopis královédvorský* a *Rukopis zelenohorský*. Pokud nechceme celé názvy opakovat a zvolíme u slova *rukopis* plurálovou formu, doporučujeme podobu *rukopisy Královédvorský a Zelenohorský*. Podobně bychom psali např. *republiky Česká a Slovenská, univerzity Karlova a Masarykova*.

Složitější se jeví řešení dotazu na psaní spojení OHLAS(Y) PÍSNÍ RUSKÝCH A PÍSNÍ ČESKÝCH. Východiskem jsou názvy *Ohlas písní českých* a *Ohlas písní ruských*. Pokud bychom zachovali výraz *ohlas* v singuláru a zvolili zápis *Ohlas písní českých a písní ruských*, neznalý čtenář by mohl nabýt dojmu, že jde o název jediný. Při užití plurálového tvaru substantiva *ohlas* s malým písmenem, tj. *ohlasy Písní českých a Písní ruských*, by zase mohlo dojít k domněnce, že oficiální názvy jsou *Písně české* a *Písně ruské* a že jde o reakci na ně či dojem z nich. Z uvedených důvodů proto sdružit oba názvy do jednoho pojmenování nedoporučíme.

² Viz pozn. 2 v příspěvku Psaní názvů státních útvarů, *ČJL*, 72, 2021–22, s. 92.

Sto let od narození Milana Jelínka

Marie Krčmová

I když jsou dnešní dny mimořádně hektické ve všech směrech, měli bychom aspoň několika slovy vzpomínat na osobnosti oboru, které šly před námi. To se týká i prof. PhDr. Milana Jelínka, CSc. (1923–2014), profesora na FF MU v Brně (tehdy UJEP), jejího proděkana a děkana a pak prorektora univerzity v 60. letech minulého století a jejího rektora po r. 1990, a zejména výrazné osobnosti české bohemistiky. Profesní dráha byla, jak pozorujeme v jeho bibliografii¹ roztržena do dvou úseků, na léta počátečního rozletu (do r. 1970), dvacetileté období ticha a další etapu tvorby po r. 1989. Jde o přerušení vyplývající z toho, že byl od mládí velmi veřejně aktivní. Nedovedl stát stranou ani v 60. letech minulého století a začátky normalizace ho pak smetly – musel opustit fakultu. Sice mu bylo umožněno pracovat, i když jen na méně placeném odborném místě brněnské pobočky Ústavu pro jazyk český, ale publikovat pod svým jménem nesměl.

Více o tomto období poznáváme v knížce *Memoáry 1942–1971 (Od okupace do okupace)*, vydané z jeho rukopisu péčí manželky Jany v roce 2018. Ani v letech po r. 1970 Jelínek nezůstal nečinný. Dokladem toho je jeho působení v brněnském disentu včetně vydávání samizdatové literatury, což neušlo pozornosti bezpečnostních orgánů. Neopouštěl ani odbornou práci: dokazuje to množství drobných příspěvků vyjadřujících se k aktuálním otázkám češtiny a její kultury. To katalogy knihoven nezachycují, i když jsou pro profil autora podstatné a byly v době svého vzniku důležité. Postupně se odkrývají jména, pod nimiž publikoval nejen drobníčky, ale i texty důležitější (*Podstatné jméno slovesné (verbální substantivum) v Mluvnici pro Čechy 2* z r. 1986). Jelínkovo odborné směřování bylo přes nepřízeň doby souvislé, kontinuita myšlenek nepřerušena, a navíc využil toto dvacetileté období k pracím přípravným, takže zejména jeho pozdní odborné studie jsou charakterizovány moderností přístupu, velkorysostí v řešení, hlubokou znalostí materiálu a ohledem k myšlenkám ostatních. Nebylo mu dáno vydat samostatné knihy kromě juvenilního *O jazyku a stylu novin* z r. 1957 a interního tisku *ÚJČ Stylistické studie II* (1974). Byl však už i před rokem 1968 autorem rozsáhlých studií, které vstoupily do reprezentačních děl české lingvistiky (např. *Jména dějová* v knize *Tvoření slov v češtině 2* z r. 1967).

Novější práce, které byly vyústěním jeho rozvah a soustředěné práce nad lingvistickou tematikou za desetiletí, vyšly až po r. 1989. Máme tu na mysli zejména jeho *Stylistiku v Příruční mluvnici češtiny* (1996) nebo kapitolu *Purismus v Dějinách české jazykovědné bohemistiky* (2007). Již účast na těchto velkých kolektivních pracích ukazuje, že byl dobrým kolegou, jenž formoval celek, ale který se dovedl ukáznit, pokud to kolektivní práce potřebovala. Organizační schopnosti pak uplatnil při vedení sekce *Stylistika* v rámci *Encyklopedického slovníku češtiny* (2002). Značně rozšířenou podobu díla, *Nový encyklopedický slovník češtiny* (2016), v němž se spojily síly českých i zahraničních lingvistů a jenž vychází krátce po jeho smrti, už – vědom si toho, že mu sil ubývá – pozoroval jen zdáli a starší vlastní hesla dal k dispozici mladším kolegům, aby je podle sebe přepracovali, doplnili

¹ [online] Dostupné z <<http://www.phil.muni.cz/wucj/home/publikace/bibliografie/Jelínek>>

nebo třeba vyřadili. Na jím připraveném hesle (např. *čistota jazyka, purismus, stylistika, výrazová konkurence, stylový příznak, esejistický styl*) nebylo třeba nic podstatného měnit, bylo potřeba jen doplnit literaturu, na kterou se odkazuje a v níž hlavní slovo mají právě Jelínkovy studie.

Významným přínosem pro stylistiku je zejména jeho koncepce výrazových konkuren-
tů, v níž rozšiřuje pohled stylistiky od tradičního úzkého zaměření na jazykové prostřed-
ky na celé složky komunikace, když uvažuje i o konkurenci prostředků mimojazykových
a nejazykových nebo implicitního a explicitního vyjádření. Novost tohoto pohledu je
odmítnutím ustálené představy, že stylistika je naukou jen praktickou, která dává dopo-
ručení pro vytvoření textů příslušného funkčního stylu, eventuálně žánru. Zároveň při
formulaci svého pohledu využil znalostí zahraniční stylistiky, především francouzské.
V takovém zobecnění překonával vlastní starší pojetí stylistiky jako disciplíny jen řečov-
vé, tj. soustředěné na konkrétní texty, směrem k obecné stylistice hledající odpověď na
otázky lidské komunikace sice jazykové, ale na konkrétním jazyku nezávislé. Propracov-
val také soustavu subjektivních stylů a rozšířil repertoár stylů objektivních.

Tematice stylu a stylizace věnoval Jelínek i řadu menších prací, nevyhýbal se ani čin-
nosti popularizační, analyzoval jazyk a styl různých osobností, typů textů, myslel na
vyjadřovací praxi. Zdánlivě tedy jsou jeho odborné práce velmi polytematické, ve sku-
tečnosti jde však o souvislý sled propojených myšlenek, kde jeden pohled vede k dal-
šímu promýšlení věci, a to věci z hlediska češtiny a jejich proměn velmi důležitému
a z hlediska teoretického uchopení češtiny podnětnému.

V jeho bibliografii najdeme i další myšlenkové okruhy – studie o syntaxi v českých ob-
rozenských textech, také o tvoření slov. Hluboké poznání jazyka jej pak vedlo k tématu,
v němž byl a asi i zůstane výsostným odborníkem: českému purismu a jeho chápání v ev-
ropském rámci. V době, kdy nemohl soustavně publikovat, vytvořil jedinečnou databázi
českých puristických zákazů a doporučení, která byla zatím v jeho vlastních publikacích
využita jen částečně. Nyní je však k dispozici dalším odborníkům doma i bohemistům
v zahraničí, a to i v digitalizované podobě. Je přístupna v Oddělení dějin kultury anti-
totalitního zaměření Moravského zemského muzea. Programově odmítal puristické ten-
dence, naopak chápal jazykové inovace jako obohacení jazyka. Odmítal také zaužívaný
termín germanismus, s nímž rádo by puristé často odmítali (a někdy i odmítají) jednotlivé
výrazy, upozorňoval, že jde spíše o evropeismy, u nichž byla němčina eventuálně cestou
k jejich vstupu do češtiny. A poznání purismu s jeho klady (ale spíše zápory a zjednodu-
šeními různými lingvisty i laiky) ho vedlo již od dob studia k další tematice – k otázkám
moderní české jazykové kultury, k jejichž řešení přispíval jak už připomenutými popula-
rizujícími články, tak studii o vývoji kodifikace gramatické i lexikální a teoretickým
promýšlením samého termínu, který je a byl v české společnosti nosný. Poučen vývojem
jazyka a možných postojů k němu byl v takových pracích tolerantní, analyzoval cizí ná-
zory s úctou k nim a se zájmem o myšlenky, které k jejich formulování vedly. Podobně
postupoval i v diskusích a ve svých konferenčních vystoupeních doma i v zahraničí, pro
něž nacházel sílu i v posledních letech.

Už jsme připomněli Jelínkovu schopnost tlumočit odborně vysoce fundované myšlen-
ky i širšímu okruhu příjemců. Byl vynikajícím rétorem a diskutérem. V tom se kromě jeho
osobnostních vlastností plně uplatnily i jeho zkušenosti učitelské. Po krátkém působení
na střední škole se stal po ukončení vědecké aspirantury v Ústavu pro jazyk český a ob-
hajobě kandidátské práce vysokoškolským pedagogem a v této své práci byl inspirující,

velkorysý, vstřícný, učil nejen fakta, ale i přístup k nim a práci s nimi. Toto jeho působení bylo přerušeno od 60. let nejprve pedagogickou prací na univerzitách v Německu a ve Francii, pak poněkud omezeno povinnostmi proděkana a děkana fakulty a prorektora brněnské univerzity a nakonec bohužel na léta zastaveno už zmíněným zákazem činnosti. Proto se k němu, ale už v omezeném rozsahu, mohl vrátit až po reaktivaci po r. 1989, a to nejen v Brně, ale i na Slezské univerzitě v Opavě, u jejíhož založení stál. Kromě běžné, většinou výběrové výuky vedl diplomové a disertační práce, byl citlivým oponentem kvalifikačních prací na různých vysokých školách; neopominutelná je jeho celoživotní práce redaktora odborných publikací, recenzenta. Podíváme-li se zpět, shledáme, že těch skutečných žáků neměl bohužel mnoho: působil krátce a ne každý z jím vychovávaných studentů se uplatnil jako teoretik, více jich bylo a je v praxi jako redaktori nebo středoškolsí učitelé. V praxi plnil zásadu, že kdo učí, musí být nejen hluboce znalý věci, aby dovedl vybrat to pro studenta podstatné a současně zajímavé, ale také být přesvědčen o smyslu své práce. I v tom můžeme vidět jedinečnost jeho osobnosti.

Zanechal po sobě dílo představující určitou etapu ve vývoji oborů a svým příkladem zformoval myšlení těch, kteří mohli být v jeho odborné blízkosti nebo na něj navázat. Takový vzácný odkaz nemizí.

A nezmizí ani odkaz autorky tohoto nekrologu, který vychází in memoriam. Autorka nás opustila 6. 3. 2023.

Marie Krčmová, její pedagogické působení a několik vzpomínek

Míchal Křístek, FF MU v Brně

kristek@phil.muni.cz

Příspěvky, které se věnují životu a dílu prof. PhDr. Marie Krčmové, CSc. (24. 12. 1940–6. 3. 2023), samozřejmě musejí v souladu se zvyklostmi tohoto žánru věnovat pozornost i jejím publikacím, tento text na to však záměrně rezignuje a navazuje v tomto ohledu spíše na rozhovor zveřejněný u příležitosti 80. narozenin Marie Krčmové.¹ Hlavním cílem těchto několika vzpomínek je alespoň stručně připomenout pedagogickou činnost M. Krčmové, tedy aspekt, jenž právě v podrobnějších biograficko-bibliografických přehledech není vždy dostatečně zohledněn, což by zvláště v tomto případě znamenalo značné ochuzení.

Na úplném počátku pedagogického působení M. Krčmové se objevuje jeden poměrně výrazný paradox: ačkoliv po absolvování fakulty dostala v souladu s dobovými zvyklostmi umístěnku, konkrétně na gymnázium do Strážnice, díky úspěšně absolvovanému konkursu mohla nakonec nastoupit do dialektologického oddělení Ústavu pro jazyk český ČSAV a kromě zvyšování kvalifikace se podílet na přípravných pracích pro *Český jazykový atlas*. Podle jejích pozdějších vzpomínek právě touto činností měla v úmyslu zabývat se dlouhodobě. Změna však nastala poté, kdy se počátkem 70. let vrátila na brněnskou filozofickou fakultu, na níž pak po další desítky let působila, nejprve

¹ KHATEBOVÁ, S. Jubilejní rozhovor studentky s učitelkou. *ČJL*, 71, 2020–2021, s. 105–111.

na katedře českého jazyka (vrátila se tak na místo, na němž vystudovala), později v Ústavu jazykovědy a baltistiky, jehož založení v 90. letech iniciovala a jehož první vedoucí se stala. Pokračovala ve zvyšování své kvalifikace, jak to odpovídalo zaměření vysoké školy, postupně se tedy stala docentkou, později profesorkou a po odchodu do penze zůstala s fakultou v kontaktu jako emeritní profesorka.

Ani v tomto příspěvku však nelze úplně vynechat alespoň stručnou připomínku publikační činnosti M. Krčmové, už z toho důvodu, že příslušné publikace byly a jsou často využívány ve výuce, především na vysokých školách. Patří sem například důležité synteticky pojaté práce o moderní české stylistice; poslední z nich, *Současná stylistika* (2008), napsaná společně s Marií Čechovou a Evou Minářovou, navazuje na sérii dřívějších, obdobně pojatých kolektivních monografií, na nichž se autorsky podílel také Jan Chloupek: je to *Stylistika češtiny* (1991), *Stylistika současné češtiny* (1997) a *Současná česká stylistika* (2003). Opomenout nelze ani další, obecněji zaměřené bohemistické práce, na nichž se M. Krčmová podílela – kromě výše připomenutého *Českého jazykového atlasu* (1992–2011) to je například *Příruční mluvnice češtiny* (poprvé 1995), *Encyklopedický slovník češtiny* (2002), *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky* (2007) nebo *Nový encyklopedický slovník češtiny* (2017). Kromě toho sem patří desítky studií, článků i dalších drobnějších prací publikovaných ve sbornících a časopisech (například článek Moravismus, *ČJL*, 2010–2011, roč. 61, č. 4). Do tohoto přehledu je nutno zahrnout i učební texty – kromě toho, že se M. Krčmová v rámci působení na vysoké škole v 80. letech věnovala i didaktice češtiny, je zapotřebí připomenout rovněž její podíl na publikaci *Poznávání společnosti a rozvíjení jazyka v předškolním věku* (poprvé 1980; konkrétně se jedná o kapitulu Rozvíjení jazyka v předškolním věku), ale také například opakovaně vydávaná vysokoškolská skripta, jak z oblasti fonetiky a fonologie, tak stylistiky.

Během svého působení na fakultě M. Krčmová mimo jiné vedla i oponovala řadu bakalářských, magisterských a doktorských prací, zasedala v odborných komisích a působila i na dalších univerzitách. To je však opět spíše deskripce – věnujeme-li se její pedagogické činnosti blíže, je zapotřebí všimnout si také jiných aspektů této činnosti, které se, jak už bylo uvedeno, původně neplánovala věnovat, v níž však přesto – nebo možná právě proto – dosáhla nezanedbatelných úspěchů a získala si respekt i náklonnost svých studentů.

Svou roli v tom jistě sehrálo rodinné prostředí – její otec, Josef Hrabák, sám vybavený mimo jiné zkušeností středoškolského pedagoga, a lidé kolem něho, často generačně vzdálenější, jako například Bohuslav Havránek, Jaroslav Průšek nebo Pavel Trost, dále pak její učitelé z doby vysokoškolských studií a později starší kolegové – zde je zapotřebí mimo jiné připomenout jména Jana Chloupka, Milana Jelínka, Věry Micháلكové, Romana Mrázka, Karla Ohnesorga nebo Stanislava Žaži. Právě z kontaktů s těmito výraznými osobnostmi se rodilo vlastní pojetí výuky M. Krčmové: důkladná znalost tématu jako samozřejmý předpoklad, práce s autentickými materiály a dialog se studenty – nikoliv dialog jako nezávazné povídání, ale jako způsob, jak dovést jeho účastníky k řešení konkrétního problému, k řešení podloženému jasnými důkazy z komentovaných materiálů, samozřejmě i respekt k druhým, schopnost brát reakce studentů jako možný výchozí bod na cestě k řešení; soustředěná práce podepřená znalostmi a konkrétními důkazy i vždy jasně vymezená pravidla – to je myslím spolu s jejím nadhledem a z rodiny pocházejícím smyslem pro humor zdrojem něčeho tak obtížně uchopitelného, jako je pedagogické charisma, což představuje další z vlastností, kterou Marie Krčmová nepochybně disponovala.

Při vedení a následném komentování studentských prací měla ve zvyku kromě diskuse o tématu, materiálu a způsobu jeho zpracování obvykle začínat strukturou zamýšlené práce, tedy jednou z věcí na první pohled neviditelných, při komentování problematických míst nevnucovat vlastní verzi, spíše vždy v textu takováto místa označit a při konzultaci pak o nich diskutovat při společném hledání lepší varianty. Do podobné kategorie jejich pedagogických aktivit patří i zásada, kterou lze stručně shrnout slovy „u zkoušky už se nevysvětluje“, tedy snaha jasně odlišit výuku a konzultace, při nichž je zapotřebí, aby pedagog co nejsrozumitelněji objasňoval příslušné téma, od zkoušení, kdy se primárně ověřují znalosti studentů.

O jejím zájmu o kontinuitu oboru rovněž z mezigeneračního hlediska vypovídá i moje vlastní zkušenost – jako doktorandovi mi svého času během jedné z konferencí pomáhala propojovat jména, která jsem do té doby znal většinou jen z odborné literatury, s tvářemi konkrétních lidí, což byla pomoc, kterou jsem velice ocenil, stejně jako možnost se s některými z nich později osobně seznámit. Na poděkování za tuto vstřícnost reagovala slovy, že něco podobného pro ni kdysi udělala jedna o generaci starší kolegyně, což svědčí jak o snaze zdůraznit, že obvykle se na něco a na někoho navazuje, tak především o její lidskosti a porozumění pro jiné.

Závěrem jen stručně: Marie Krčmová patřila k obdivuhodným osobnostem, jimž jsou fráze a přehnaný patos cizí; právě tomu mělo odpovídat i zaměření těchto několika vzpomínek.

Sociolekty v různých sférách komunikace

Lucie Radková, FF OU v Ostravě

lucie.radkova@osu.cz

Ve dnech 22. a 23. 11. 2022 proběhla na Pedagogické fakultě Západočeské univerzity v Plzni konference s názvem *Sociolekty v různých sférách komunikace*. Jednání navázalo na zdejší tradiční a odbornou veřejností oceňované konference o slangu a argotu, pořádané v minulosti (poprvé v roce 1977) profesorem Klimešem. Patronát nad již 10. plzeňským setkáním sociolektologů převzala Marie Čechová, jejich účastnice, a Helena Chýlová, odchovankyně Lumíra Klimeše.

První tematický blok byl věnován obecným úvahám nad sociolekty. **Milan Hrdlička** (Praha) se zamýšlel v rámci vymezení pojmu český národní jazyk nad stávajícím (možná překonaným) pojetím naší mateřštiny. Bohemistka a didaktička **Marie Čechová** pojednala o proměnlivosti výrazových prostředků užívaných různými profesními a zájmovými skupinami. Sledovala při tom jejich vzájemný vztah, jejich průniky či posuny po ose spisovnosti a nespisovnosti. **Pavol Odaloš** (Banská Bystrica) poukázal na fakt, že slovtvorba sociolektu je dominantním znakem jeho existence a projevem jeho fungování v komunikaci. Romanistka **Alena Polická** (Brno) na příkladu zarovnaných korpusů pro češtinu a francouzštinu nastínila možnosti a limity studia překladových variant vybraných výrazů z různých typů sociolektů, především z interslangu a ze současného slangu mládeže.

Druhý blok byl zaměřen na sociolekty v umělecké literatuře a v publicistice. **Jana Hoffmannová** (Praha) se ve svém příspěvku soustředila na vyjadřování mladých lidí ve

třech úspěšných a pozitivně hodnocených dílech současných českých prozaiků. Kladla si mj. otázku, zda sociolekt dnešní mládeže lze alespoň do jisté míry poznat i z jeho reflexe v soudobé beletrii. **Andrej Artemov** (Plzeň) představil repertoár interslangismů v tvorbě Jaroslava Rudiše a okrajově se dotkl i příkladů jejich translato-logického zpracování v dalších jazycích. Do centra zájmu **Soni Schneiderové** (Opava) se dostalo několik nadužívaných slov v textech online deníků a internetových portálů. **Daniel Bína** (Plzeň) vyvodil z analýzy profilů na vybraných seznamovacích webech určité závěry o převažujícím rázu jazykově komunikačních postupů a prostředků a jejich ideologické dimenzi. **Jiří Novotný** (Plzeň) na příkladu jazyka staročeského Mastičkáře uvedl, že každý z použitých (často silně expresivních) výrazů směřujících k argotismům hraje významnou roli v realizaci typicky středověkých alegorických obrazů odkazujících do prostředí pražské periferie. **Miloslav Vondráček** (Praha) uzavřel své vystoupení vystavěné na knižním vydání osobního deníku odsouzeného Vladimíra Dbalého, někdejšího ředitele Nemocnice Na Homolce, tím, že přiklon k argotickým prostředkům nevychází jen z obav z možného úniku informací, ale že se podílí také na sebepožívání a sebeobrazu autora.

Příspěvky přednesené v posledním bloku prvního dne jednání byly úzce svázány se sociolekty z pohledu školy a mládeže. **Helena Chýlová** (Plzeň) prezentovala výsledky vlastního šetření, v němž se pokoušela zjistit, jak se studenti středních škol orientují ve stratifikaci národního jazyka z pohledu sociolingvistiky, a předložila konkrétní náměty, jak využít sociolekt v reálné výuce, především ve stylistice. **Jiří Zeman** (Hradec Králové) analyzoval interakční funkci kontakto-vých výrazů v mluvě mládeže. **Zuzana Popovičová Sedláčková** (Bratislava) nahlížela na sociolekt užívaný těhotnými ženami a matkami malých dětí prizmatem aktuálních sociokulturních podmínek. **Patrik Mitter** (Ústí nad Labem) referoval o redukováných formách proprií (především toponym) s onymickým příznakem neoficiálnosti ve vztahu k jejich stratifikačnímu statusu. Ve svých úvahách usiloval o přesahy do školského pojetí problematiky.

První tematický blok druhého dne jednání zahrnoval témata reflektující profesní výrazivo v komunikaci. První dva vystupující se zaměřili na oblast informačních technologií. Nejdříve **Mieczyslaw Balowski** (Poznaň) pojednal o aktuálních specifických lexikálních jednotkách užívaných počítačovými odborníky; poté **Růžena Písková** (Plzeň) dokládala na autentických příkladech, jak se za posledních dvacet let změnilo v IT sféře primární zdroje jazykového materiálu, jak se vyvinulo vědecké poznání problematiky a jak vypadá současná komunita uživatelů počítačového sociolektu. Slovenský lingvista **Jaromír Krško** (Banská Bystrica) promluvil o sociolektu horolezců a poté ukotvil postavení prezentovaných jazykových prostředků v apelativním a propriálním registru. **Martina Spěváčková** a **Jana Vaňková** (Plzeň) představily způsoby tvoření sociolektismů bezprostředně souvisejících s vařením piva v menších lokálních pivovarech. **Žaneta Dvořáková** (Praha) ve své sondě do pojmenování tkalců a obchodníků s látkami sledovala odraz profesní slovní zásoby v českých příjmeních.

Závěrečná část konference patřila slovo-tvorným postupům a lexiku v různých sociolektech. Primárním cílem úvodních dvou příspěvků bylo postihnout základní i okrajové tendence při tvorbě vybraných sociolektů. **Ladislav Janovec** (Liberec) zpracoval materiál pocházející z vlastního výzkumu i obhájených kvalifikačních prací studentů. **Lucie Radková** a **Michal Místeký** (Ostrava) analyzovali sufixy, které slouží k formování výrazů v mluvě užívané v penitenciárním, drogovém a armádním prostředí. Posledními referujícími byli **Jitka Málková** (Plzeň), která svou odbornou pozornost soustředila na

specifické výrazivo ochránců a zachránců zvířat, a **Jiří Hasil** (Praha), který na příkladu zahraničních studentů lékařských fakult poukázal na nezastupitelné místo profesní mluvy v jazykové přípravě těchto posluchačů.

Dvoudenní oficiální jednání i kuloární diskuse se nesly ve velmi přátelské atmosféře a byly provázeny četnými vděčnými odkazy na ty, kteří položili základy soudobému sociolektologickému bádání, především na profesora Lumíra Klimeše a jeho ostravského kolegu a přítele profesora Jaroslava Hubáčka.

14. společné setkání učitelů u krajanů a lektorů češtiny v zahraničí

Alexandr Gajdzica, učitel u krajanů v Rumunsku

Agajdzica@seznam.cz

Ve středu 25. srpna 2022 mohl Dům zahraniční spolupráce po dvou letech covidových omezení opět ožít setkáním učitelů u krajanů a lektorů češtiny, kteří se do Prahy sjeli z pěti světadílů.

Už o den dříve probíhaly přednášky P. Jiráskové z Ústavu jazykové a odborné přípravy. Trojblok přednášek provedl účastníky základními neurologickými principy učení a paměti, metodologií učení jazyků obecně a nakonec posluchače seznámil s přímou metodou, kdy veškerá komunikace mezi studentem a učitelem probíhá ve vyučovaném jazyce. Zejména poslední bod vyvolal vášnivou diskuzi nad výhodami a limity této metody. Přednášky představovaly ukázkou metodického kursu k výuce češtiny jako cizího jazyka, který ÚJOP pořádá.

Program pokračoval prezentací edukativní deskové hry Lingopoly, kterou z Lublaně přivezla její autorka, bohemistka B. Petkovičová. Hru si účastníci záhy mohli vyzkoušet a shledat, že nabízí pro výuku jazyků nepřeborné množství možností. Po vyzkoušení několika základních her začaly ve skupinkách pedagogů samovolně vznikat varianty a obměny deskových i karetních her na základě vydařené platformy Lingopoly. Kromě první sady pracující s podstatnými jmény se připravují další tři a rovněž česká verze již vydané hry.

Celý první den se nesl v činorodém a přátelském duchu. Mnozí učitelé a lektori dostali poprvé možnost setkat se s kolegy tváří v tvář, došlo ale i na setkání starých známých a přátel. Vše ještě podpořily drobné programové vstupy; například když K. Jíchová, učitelka u krajanů v Rumunsku, před zraky kolegů oblékla do bohatého Gernického kroje modelku – lektorku P. Zlámanou.

Následujícího rána do DZS dorazilo na 80 hostů. V úvodních projevech je přivítali M. Uhl, ředitel DZS, senátor T. Czernin, náměstek ministra školství V. Velčovský a zvláštní zmocněnec pro krajany J. Krátký z MZV. Paní E. Lustigová představila přítomným Nadaci A. Lustiga, jejíž literárně orientované aktivity mohou být podnětné i pro krajské komunity. Všichni měli dále možnost zhlédnout výsledek spolupráce několika kolegů – I. Kirchnerové, B. P. Šolcové, K. Jíchové, M. Schürz Pochylové, H. Hrdličkové, Z. Kohoutkové a P. Táborského – s profesionálními filmaři, kterým je krátké video prezentující poutavou a moderní formou cíle a hodnoty Programu podpory českého kulturního dědictví v zahraničí DZS, tj. práce učitelů a lektorů u krajanů.

V závěrečném bodu programu slavnostního dne představili přítomným své knihy určené pro dětské čtenáře autoři M. Pilátová, P. Stančík, A. F. Holasová a R. Malý. Po magickém realismu M. Pilátové následovala dvojice pohádek o zvířátkách, ovšem velmi odlišného stylu. P. Stančík svými humornými příběhy i průvodními komentáři vyvolával u posluchačů výbuchy smíchu. Pohádky A. F. Holasové zase vynikly svou něžnou přírodní poetikou. Na závěr zasvětil básník R. Malý diváky do složitosti úkolu napsat kvalitní a jednoduché texty pro slabikář. Hudební vystoupení patřilo brněnské písničkářce Martině Trchové, jejíž bluesově laděné skladby jsou podobně zasněné jako ilustrace, kterými opatřila novou knihu M. Pilátové.

Dvoudenní setkání bylo intenzivní a bohaté na kvalitní podněty ve formě setkávání, workshopů, přednášek i uměleckých vystoupení. Srdečný dík patří všem, kdo se podíleli na přípravě a organizaci celé akce. Kéž se za rok znovu sejdem v tak dobré pohodě a společnosti.

Z literární galerie: Emil Vachek

Vladimír Novotný, VŠKK v Praze

novotnyv@vskk.cz

Dějiny nejenom evropské, ale i českého písemnictví znají vícero příkladů, kdy jakkoli byl některý spisovatel či spisovatelka ve své době uznávaný i čtenářsky úspěšný, o to víc ale později byl opomíjený a přehlížený. S menší nadsázkou se zdá, že to je případ i královéhradeckého rodáka, zejména romanopisce Emila Vachka (1889–1964), kterého v současnosti jako by vytlačil z kulturního povědomí jeho jmenovec, nedávno zesnulý experimentátor filmové režie Karel Vachek. Spisovatel se však kdysi těšil z dnešního pohledu téměř neuvěřitelné čtenářské oblíbenosti: připomeňme, že mu již jako čtyřicetiletému literátovi za tzv. první republiky vycházely osmivazkové spisy pod názvem *Knihy Emila Vachka*, několik let nato došlo na rozšířený, patnáctivazkový knižní cyklus *Dílo Emila Vachka* – a posléze v krušném období protektorátu Čechy a Morava mohlo čtenáře povzbuzovat dokonce dvacetivazkové vydání ranější umělcovy tvorby (rozuměj meziválečné a zčásti i druhoválečné), opět pod názvem *Knihy Emila Vachka*. Rokem 1959 počínaje mělo začít vycházet vícedílné *Dílo Emila Vachka*, zůstalo však u prvního svazku a v následujících letech se již spisovatel z české prózy jakoby nadobro vytratil. Přestal byl vydáván a literární historikové se k němu obrátili zády.

Autorovy literární počátky se ovšem především v nedávno uplynulých desetiletích beznadějně propadly do příslovečné propasti zapomnění a málokdo ví, že neuvěřitelně plodný a pilný literát Vachek debutoval již v roce 1916 a v průběhu dalších let vydával jednu knihu za druhou včetně ojedinělých dramatických pokusů. V některých spisovatelových raných prózách výrazně převažovala doznívající naturalistická poetika, působivě se prolínající s expresionistickým vylíčením společenských a individuálních válečných tragédií. Zároveň se v jeho tvůrčím vnímání tehdejších časů stále průkazněji prohlubovalo zaměření na dobová psychologická traumata a dilemata, reflektovaná zejména v osudech lidí či lidiček výjimečného temperamentu. Příznačné jsou ostatně i ponuré názvy mnoha prvních spisovatelových knížek: například *Dech smrti* (1920) nebo *Vražda manželstvím a jiné motivy* (1922).

Emil Vachek však nikdy nebyl pisatelem neproměňujícího se stylového a tematického zaměření: souběžně s „příběhy o lidském ztroskotání“ stále zjevněji cílil rovněž k vyprávěním více či méně humoristického ražení a v kontextu své rané tvorby uspěl z hlediska čtenářské poptávky obzvláště ve svém vícekrát vydávaném románu *Bidýlko* (1927), jímž nápaditě přitakal dobovým trendům literární avantgardy (ale i čtenářské obce) a zejména zájmu poetistické prózy o velkoměstskou periferii. Souběžně s touto historií přihrblého žižkovského kapsáře tehdy Vachek vytvořil své umělecky nejspíše nejzávažnější dílo z poválečné dekády: utopický, spíše ale antiutopický a veskrze satirický román *Pán světa* (1925), v němž popsal možnost „pozitivního“ ovládnutí civilizace z vůle židovského průmyslníka. Stojí za zmínku, že k některým svým poválečným románovým dílům se tvůrce později vracel a důkladně přepracované a rozšířené je vydával pod jinými názvy.

Prozaikovi však ještě nebylo ani čtyřicet let, když v jeho tvorbě došlo k dalšímu nikoli obratu, nýbrž k žánrovému a tematickému rozšíření a když se Emil Vachek téměř ze dne na den stal – spolu s Eduardem Fikerem – zakladatelem nebo spoluzakladatelem novodobé české detektivní prózy: v roce 1928 totiž vydal svůj první detektivní román *Tajemství obrazárny*. Titul měl velký úspěch a za hospodářské krize na něj Vachek navázal dvěma dalšími detektivními prózami *Muž a stín* (1932; pět let nato tuto prózu zfilmoval S. Innemann pod názvem *Vražda v Ostrovní ulici*) a *Zlá minuta* (1933, filmová adaptace vznikla až nedlouho po Vachkově skonu). Nelze necitovat příslušnou pasáž ze *Slovníku českých spisovatelů od roku 1945*, v níž Blanka Hemelíková výstižně konstatuje, že autor „jako první zasadil detektivku do domácího prostředí a vytvořil typ českého detektiva inspektora Klubíčka, k jehož rysům patří literární sčtetlost“. Od té doby uplynulo bezmála devadesát let, avšak lze se obávat, že další či jinou postavu literárně sčtetého detektiva či kriminalisty (též bibliofila!) bychom v tuzemské detektivní tvorbě hledali nesnadno.

Dobová kritika nikoli náhodou nejvíce oceňovala, že Vachek „vymanil tento žánr z cizího područí“ a že se zásluhou jeho raných detektivních knížek tenkrát ukázalo či potvrdilo, že „ani v tomto oboru literární tvorby netřeba šilhat do Anglie a že i tu můžeme být samostatní“ (J. Kunc). Umělecký vývoj však bývá paradoxní: ačkoli se Vachek stal živým kláskem naší detektivní produkce, od psaní knížek tohoto typu se nadlouho odvrátil a vrátil se k detektivnímu žánru až na sklonku života. Shodou okolností právě jako detektivkář (tendenčně uplatňující v této tematice stále méně aktuální válečné a protektorátní motivy) uzavřel svou spisovatelskou dráhu. Z autorovy pozdní tvorby padesátých a šedesátých let má pravděpodobně největší umělecký význam jeho komorní memoárová práce *Vzpomínky na starý Hradec* (1960). Pečliví pamětníci by určitě připomněli, že E. Vachek po roce 1945 ve velkém spěchu vytvořil osmidílnou dokumentární kroniku *Německá válka* (1945–1947).

Nejpravděpodobnější příčinou spisovatelova odvratu od psaní detektivních knížek mohlo být jeho rozhodnutí, že se bude přednostně věnovat žánru společensky temperovaného psychologického románu. V návaznosti na někdejší naturalistické začátky zajímaly také zralého nebo umělecky zralejšího literáta Vachka zejména pudové stránky lidského charakteru. Zpočátku se zaměřoval na vyličení komplikovaných partnerských vztahů a v postupně vydávané románové trilogii se souborným názvem *Romance o chámě Dynybylovi* (1926–1931) z tohoto pohledu popisoval peripetie lásky bohaté pražské dívky a chudého zahradníka. Slovy Jaroslava Kuncce tu proti „představiteli přírodního mužství a zplocení venkovské spodiny stojí výstřední velkoměšťka, zhýčkaná nositelka měšťanské kultury,“ kterou „žene do náruče drsného cháma jen hlad krve a pohlavní smyslnosti“. Sociálně kritické zacílení zde nabývalo zjevně eroticky stylizované podoby.

Z časového odstupu mnoha desetiletí můžeme mít za to, že uměleckým vyvrcholením spisovatelova literárního odkazu jsou právě jeho předválečné a protektorátní psychologické prózy. Ačkoli jsou v současnosti bezútesně zapomenuty, zaslouží si symbolické připomenutí i vyzdvížení. Některé vznikly v původní verzi již po první světové válce, mnohem propracovanější však bývají jejich pozdější inovované varianty. Alespoň uznalou zmínkou vzpomeňme na Vachkovy romány hledající takřčenou pravdu o člověku, například *Divoké srdce* (1930), *Puberta* (1934), *Nepřítel v těle* (1936), *Student Kosman* (1940) stejně jako za protektorátu vydané *Hnízdo* (1943): tyto knihy poválečná pozitivistická literární historie nezaslouženě bagatelizovala, ačkoli při vyličení někdejších morálních křížovatek a komorních duševních krizí přesvědčivě portréty především „umělce zla“, mocnější a schopnější než „lidé kladně tvořiví“.

Z tohoto cyklu psychologických románů, inklinujících i k analýze mravních společenských otázek, měla největší čtenářský i kritický ohlas spisovatelova próza *Žil jsem s cizinkou* (1938), v níž Vachek „vyhmátl účinnost pozvolného pronikání nedůvěry živé udavačstvím“ (J. Kunc). Nejen touto knihou se autor důstojně a zejména analyticky pronikavě začlenil do předválečné a poté protektorátní tuzemské vlny psychologické prózy, reprezentované tvorbou Jaroslava Havlíčka, Egona Hostovského či Václava Řezáče, ale také právě zamlčoványi a nejednou nedoceňovanými díly Emila Vachka.

Recenze

Hordubal a Národní divadlo

Bohuslav Hoffmann

hoffmannova@ujc.cas.cz

ČAPEK, Karel. *Hordubal*. Inscenace pražského Národního divadla, dramaturgie Ilona Smejkalová, režie Michal Vajdička, premiéry 1. a 2. 12. 2022.

Znalec Čapkova díla musí být dozajista překvapen. Národní divadlo si nevybralo k předvedení žádnou divadelní hru dramatika Karla Čapka, ale jeho prózu: první díl jeho noetické trilogie *Hordubal – Povětroň – Obyčejný život* (poprvé vydané roku 1933). Inscenace by ale tolik překvapit neměla, protože Čapkovo ústřední téma hledání pravdy a možností jejího poznávání je příznačné jak pro autorova dramata, tak i pro jeho prózy. Jak upozornila L. Lederbuchová (*Zločin v chalupě aneb ještě jednou o relativismu v autorském postoji Karla Čapka*, ČJL, 72, 2021–2022, s. 105–110), zabýval se Čapek touto tematikou trvale.

Podobně jako trilogie, má také próza Hordubal tři části; snad nebude zbytečné je krátce připomenout. V Knize první se vypráví příběh sedláka Juraje Hordubala („kravského člověka“, jak píše K. Čapek v doslovu k noetické trilogii nazvaném *Co jsem chtěl říci*; srov. *Poznámky o tvorbě*. Praha: Čs. spisovatel, 1959, s. 104–108). Hordubal se vrací do své rodné vsíky na Podkarpatské Rusi k milované ženě Polaně a dcerce Hafii z osmiletého pobytu v Americe, kam odešel za prací, za vyděláním peněz potřebných k investicím v hospodářství. Doma je však přijat velmi chladně, žena se mu odcizila, čeká dítě

s čeledínem, Hordubal se trápí... Kniha druhá začíná takto: „Juraje Hordubala zabili!“ Ke slovu přicházejí snahy objasnit tuto událost: jak proběhla, kdo je eventuální vrah a jaký měl motiv. Jakými metodami se dobírají vyšetřovatelé pravdy? Ukazuje se, že cesty i výsledky poznání mohou být odlišné. Kniha třetí totiž nabízí pohled soudu, a to dvojnásobně: jednak soudu jako společenské instituce, jednak mínění vesnické komunity.

Každá z těchto tří knih předkládá specifický přístup k poznávání Hordubalova osudu, který Čapek opřel o reálný příběh Jiřího Hardubeje, Polany Hardubejové a čeledína Vasilu Maňáka (v románu Štěpán Many) z roku 1932; příběh znal ze soudničky B. Gombka *Podkarpatská tragédie*, která vyšla v *Lidových novinách*. Každá z knih má jinou žánrovou podobu a užívá odlišné narativní postupy. Kniha první je koncipována jako balada. Byla vnímána v souvislostech s jinou prozaickou baladou z Podkarpatské Rusi, s Olbrachtovým románem Nikola Šuhaj loupežník (vydaným rovněž v roce 1933). Druhá má charakter detektivky, zaměřuje se na kriminalistické pátrání po vrahovi a příčinách zločinu. Třetí nabízí drama soudní a etické – podle vesnické morálky, která zejména chování Polany nekompromisně zavrhuje.

Autorka dramatisace pro Národní divadlo Ilona Smejkalová akcentovala hledisko knihy druhé a třetí, tj. detektivní pátrání a morální hodnocení; nezdůraznila ale pouze hledání vraha, ale i hledání vnitřního ustrojení a charakteru Juraje Hordubala, tak, jak se jeví jednotlivým spoluobčanům podkarpatské vsi Krivé. Velké, téměř nepřehledné množství postav se schází na karu (pohřební hostině), který se odehrává v sále kulturního domu (a zároveň sokolovny). (Ke „kulturákům“ srov. výklad L. Veverky a V. Vicherkové v *Programu Národního divadla* k inscenaci Hordubala, Praha 2022, s. 76–87.) Na jevišti se postupně vystřídají asi tři desítky herců. (Hlavní postavu Polany ztělesnila v inscenaci Z. Stivínová, Štěpána R. Mácha, četnického strážmistra V. Beneš, četnického aspiranta F. Kaňkovský. Sám Hordubal ovšem mezi postavami není, jak vysvětlím níže.)

Scéna se po celou dobu nemění a postavy sice přicházejí a odcházejí, ale jejich rozhovory jsou poměrně monotónní, statické, vedené v pomalém tempu (vzhledem k tomu, že představení trvá tři hodiny, je pro diváky náročné udržet pozornost). Většina postav obviňuje čeledína Štěpána a Polanu Hordubalovou ze zločinu, ženy odsuzují i nemravné chování Polany, která v době Jurajovy nepřítomnosti udržovala nemanželský poměr se Štěpánem. K množství postav přidává inscenace Jurajova mladšího bratra Mechajla Hordubala (v podání Igora Orozoviče), který se po bratrově vzoru chystá také odejít za prací do Ameriky, a jeho ženu Oxeňu. Pokusem o naznačení dalšího, paralelního hordubalovského příběhu inscenátoři zvýraznili sociální aspekt Hordubalova osudu a odkázali k filmu Martina Friče (režie) a Karla Hašlera (scénář) *Hordubalové* (1937).

Hordubal tedy není na jevišti fyzicky přítomen; jeho vnitřní drama, které tak sugestivně zobrazil Čapek v první části své prózy, to, jak se Hordubal v myšlenkách, citech i ve sporé komunikaci s okolím vyrovnával se svou tíživou situací, je tu převedeno do množství výpovědí a dialogů o Hordubalovi. Tato pluralita pohledů umožnila inscenátorům dodržet noetický charakter Čapkova textu a poskytuje také divákům možnost vytvořit si svůj vlastní portrét Hordubala. Hledání Hordubala, zachycování jeho osudu výhradně prostřednictvím jiných postav představuje jistě odvážný, překvapivý počín dramatisátorky a dramaturgyně (ve spolupráci s režisérem inscenace), který ovšem má svá úskalí. Mizí tu Hordubalovy vnitřní monology i dialogy, které vede se svou ženou, dcerkou nebo sousedy pouze v myšlenkách. Mizí řeč nevlastní přímá i polopřímá, tedy formy podání řeči u Čapka tak působivě využitě, a místo toho postavy inscenace reprodukuji promluvy,

ale i myšlenky Juraje Hordubala prostřednictvím řeči přímé, ale i nejméně výrazné nepřímé (*povídal, že... že... že; a on že...; To jste mu řekl? Řekl. A on... A pak povídá, že...*). Srovnajme např. pasáž z Čapkova textu (zachycující vnitřní zmatek Hordubalův i Polanin) a její rozdělení do úst tří různých postav:

Na zápraží vychází Polana a stane jako zkamenělá, oči vytřeštěny, ruce přesilně tiskne k prsům a prude, jíkavě vydechuje.

A teď neví Juraj Hordubal, co by řekl (...) Ježatý sem vráží a neumytý, nu, jaký div, že se ženská poleká? I hlas by ze mne vyšel divný a seškrčený – poraď, Hospodine, co se dá říci takovým světu nepodobným hlasem.

Polana ustupuje ze zápraží (...) a říká hlasem, který skoro není hlas a skoro není její: „Pojď dál, já – zavolám Hafii.“ Ano, Hafii, ale dřív bych chtěl tobě položit ruce na ramena a říci, nu, Polano, nerad jsem tě polekal; sláva Bohu, že už jsem doma.

(ČAPEK, K. *Hordubal – Povětroň – Obyčejný život*. Praha: Čs. spisovatel, 1965, s. 13–14.)

Odpovídající úsek dramatického textu vypadá takto:

OXEŇA Tak proč přišel zadem? Když Polana vylezla na zápraží a viděla ho (ztiší hlas) ... svlečeného u pumpy, byla jako zkamenělá.

VASIL A měl za ní vrazit ježatý a neumytý?

OXEŇA Myslela si, že je mrtvý! I hlas prý měl najednou takový divný a seškrčený.

MÍŠA Poraď, Hospodine, co se dá říci takovým světu nepodobným hlasem.

OXEŇA Polana hrůzou utekla ze zápraží...

VASIL ... ani ho neobjala, sotva zamumlala, že zavolá Hafii. Ale přitom on jí chtěl jen pěkně položit ruce na ramena a říci: „Polano, nerad jsem tě polekal; sláva Bohu, že už jsem doma.“

(ČAPEK, K. *Hordubal. Program Národního divadla*, připravila I. Smejkalová. Praha, 2022, s. 104)

Dochází k paradoxním situacím: např. vzrušený Čapkův dialog Hordubala s cikánkou, kterou žádá o uvaření nápoje lásky pro Polanu, je v prologu inscenace transformován do dialogu Oxeni s postavou Tulačky. O nápoj lásky žádá Oxeňa pro svého muže (aby ji Mechajl neopustil a neodjel do Ameriky); a jen v závěru tohoto dialogu Tulačka reprodukuje: „Vidiš, tvůj švagr chtěl od mě to jisté (...) Aby se srdce obměkčilo, aby se rozvázal jazyk, aby ho ráda vídala –“ (*Program*, s. 93). Nebo před koncem Čapkovy první knihy vede Hordubal předsmrtný dialog s pastýřem Míšou:

„Míšo,“ chraptí, „a co, smí si člověk sám vzít život?“

„Co?“

„Smí-li si člověk život vzít?“

„Nač to?“

„Aby ušel myšlenkám. Jsou takové myšlenky, Míšo, které – do tebe nepatří. Myslíš si... dejme tomu... že zalhala, že nebyla u sousedky...“ Jurajovi se jaksí zkrivila ústa. „Míšo,“ zachroptěl, „jak se toho mám zbavit?“

Míša zahloubaně mrká. „A, těžká věc. Mysli až do konce.“

„A co, když na konci je... jenom konec? Může si pak člověk sám udělat konec?“

„Není třeba,“ praví Míša pomalu. „Nač to? I tak umřeš.“

„A – brzo?“

„Když to chceš vědět – brzo. (...) A spi teď...“

(ČAPEK, K. *Hordubal – Povětroň – Obyčejný život*. Praha: Čs. spisovatel, 1965, s. 72.)

Tento dialog je téměř doslova přenesen do samého závěru inscenace (*Program*, s. 170), jenže – při absenci Hordubala – jej s pastýřem Míšou vede jedenáctiletá, ještě dětská Hafie. I když je dívka v obtížné situaci, není pravděpodobné, že by kladla takové otázky a měla takové starosti. Existenciální problematikou sebevraždy se samozřejmě trápil Hordubal; ale přenést jeho repliky s touto tematikou a s dikcí dospělého člověka do dětských úst se mi zdá sporné.

Ztrácejí se i některé výrazné jazykové prostředky Čapkovy prózy. Je pochopitelně, že v převodu epického textu do dramatického mizí uvozovací věty s příznačnými, často zvukomalebnými slovesy (*skřehotá, trne, sklebí se, vyhrkl, křičí, šeptá* aj.). Ale málo zbývá i např. z četných anglicismů, které v řeči negramotného Hordubala působí někdy až groteskně – srov. část dialogu Juraje s Hafíí, v inscenaci vynechanou:

Hafie se ho už dotýká ramenem a nesměle šeptá: „A co je toto?“

Juraje Hordubala to zaplavilo radostí a dojetím: tak vida, dítě už si zvyká! „To... víš, to je Felix the cat.“

„Ale vždyť je to mačka,“ protestuje Hafie.

„Haha, to se rozumí, že je to mačka! Ty jsi moudrá, Hafie! Ano, to je... takový americký kocour, all right.“

„A co on to robí?“

„To... to vylizuje tin, rozumíš? Takovou plechovou krabici od konzervy. To je advertisement na konzervy, víš?“

(ČAPEK, K. *Hordubal – Povětroň – Obyčejný život*. Praha: Čs. spisovatel, 1965, s. 15.)

Po bitce v křmě Čapkův Hordubal říká: „To nebyl poctivý fajt, Vasile.“ (s. 50) Za této situace je překvapivé, že v inscenaci, v nepřítomnosti Hordubala výraz *fajt* užívají jiné postavy, sousedi Fedeleš a Herpák:

FEDELEŠ ... že jsme měli s Jurajem fajt a já dostal po pysku? Však kdyby se nám do toho ostatní nepletli, dostal by po tlamě Juraj!

HERPÁK Chtěl ses mu pomstít. A... hlavu máš pobitou víc než v noci po tom fajtu!

(ČAPEK, K. *Hordubal. Program Národního divadla*, připravila I. Smejkalová. Praha, 2022, s. 155)

Je otázka, zda tento způsob potlačení svérázné a tragické postavy Juraje Hordubala, která je z inscenace ND buď vynechána (i se svým osobitým, těžkopádným vyjadřováním), nebo roztržena do promluv jiných postav, je pro diváky přínosný; zda tu přece jen nechybí živý Hordubal, který by mohl vzbudit u diváků sympatie, soucit či rozpaky a rozrušit poměrně jednotvárnou strukturu inscenace. Na druhé straně inscenátoři dostáli tomu, co píše Čapek ve výše zmíněném doslovu: pravý a nejtrpčí úděl Hordubala je teprve to, co se s ním děje po jeho smrti, kdy jeho příběh hrubne v ruku lidí. Hordubal se z inscenace vytratil – tak jako se podle Čapka kdesi ztratilo „v oněch lidských procedurách“ jeho srdce: nejprve hrálo podstatnou úlohu při odhalení způsobu jeho usmrcení, ale pak kdesi zmizelo nedbalostí lékařů, kteří ho zkoumali, a nebylo nikdy pohřbeno.

Základní noetické kvality předlohy tedy dramtizace i inscenace zachovala; dokonce ještě vystupňovala, do plurality ještě více rozevřela vyústění „detektivky“. Kromě viny Polany a Štěpána, kteří se v závěru přiznávají, kromě toho, že o ukončení svého života uvažoval sám Hordubal, se totiž v inscenaci postupně naznačuje, že i další obyvatelé Krivé mohli mít motivaci k jeho odstranění: protože je ponížil při bitce, protože chtěli získat jeho pozemky, protože i oni mu chodili za ženou...

Jde tedy o kontroverzní inscenaci, jak je zřejmé z některých reakcí kritiků i diváků; někteří ji srovnávají s extravagantními inscenacemi, jež vznikaly v době, kdy činohru ND umělecky vedla Daniela Špinar, a buď vítají, nebo nevitají návrat ke konzervativnějším, střízlivému, nepřiliš vzrušujícímu přístupu. Soudím, že tomuto „pokusu o Čapka“ nelze upřít určitou odvahu a invenci. Bude zajímavé sledovat další život této inscenace na repertoáru Národního divadla.

Šrámková Sobotka

1. – 8. ČERVENCE 2023

POSLYŠ, JAK ZNÍ

MLUVENÁ ŘEČ, HLAS A ROZHLAS

Jazyk, řeč, literatura, ale také slovesná kultura, didaktika češtiny a multižánrový program zahrnující odborné přednášky, besedy, divadla, koncerty, autorská a scénická čtení či řadu tvůrčích a didaktických dílen pro dospělé i děti – tentokrát především se zřetelem k fenoménu hlasu!

Nenechte si ujít inspirativní začátek prázdnin ve společnosti genia loci Českého ráje!

<https://sramkovasobotka.cz>

Studie a články

ADAM, R. <i>K složitějším případům shody – reakce na článek Jiřího Kostečky</i>	2/70
ČECHOVÁ, M. <i>Budou talentovaní češtináři handicapováni?</i>	1/6
ČECHOVÁ, M. <i>Opustit myšlenku o snadném a bezpracném vzdělávání v českém jazyce. Stačí revize RVP pro zvýšení vzdělanosti?</i>	4/157
ČURÍN, M. <i>Prostor pro digitální hry ve výuce literatury</i>	3/118
DVOŘÁKOVÁ, Ž. <i>Etymologické výklady příjmení při výuce</i>	4/168
GILK, E. <i>Židé a šoa v kontextu prozaické tvorby Ladislava Fukse</i>	5/221
HRDLIČKA, M. <i>Atributy češtiny</i>	3/131
HURYTOVÁ, I. <i>Subjektivní teorie mluvnice u učitelů českého jazyka na druhém stupni ZŠ</i>	5/215
JANOUŠEK, P. <i>Jak učit na střední škole literaturu 20. století a literaturu současnou?</i>	1/16
JANOVEC, L. <i>48. ročník Olympiády v českém jazyce – finále</i>	1/10
KOLÁR, R. <i>Škola českého jazyka a literatury pro pedagogy</i>	1/15
KOLÁR, R. <i>Poznej své metrum ... K využití online aplikace pro automatickou analýzu metra</i>	4/162
KOMÁREK, K. <i>Spolupráce literárněvědné bohemistiky s lingvistikou: samozřejmost, výhoda, výjimka, nebo přepych?</i>	5/209
KOMBEREC, F. <i>Pozoruhodné romány Marka Tomana</i>	2/60
KOSTEČKA, J. <i>K složitějším případům shody přísudku s podmětem aneb nenastal čas na úpravu pravidel?</i>	2/63
LEDERBUCHOVÁ, L. <i>Regionální literatura v literární výchově. Příspěvek do diskuse</i>	3/111
LEDERBUCHOVÁ, L. – HNIK, O. <i>Literární výchova jako složka předmětu český jazyk. Příspěvek do diskuse ke změnám ve vzdělávacích programech</i>	1/1
MAŠÁT, M. <i>Didaktický potenciál díla Brundibár</i>	3/136
MITTER, P. <i>RVP – revize, nikoli redukce</i>	2/53
NEWERKLA, S. M. <i>Rekonstrukce vícejazyčnosti a historických jazykových kontaktů v Rakousku a habsburské monarchii</i>	3/105
PÁNKOVÁ, V. <i>Olbrachtův psychologický román v literární výchově na střední škole</i>	2/75
POLÁČEK, J. <i>Čeští spisovatelé 20. století z pohledu Vladislava Vančury</i>	3/125
SICHÁLEK, J. – HECZKO, J. – LÍBAL, M. – RACSKOVÁ, L. <i>Oráč z Čech – výzva školnímu literárnímu kánonu</i>	5/232
ŠEBESTA, K. <i>Otevřené digitální vzdělávací zdroje pro češtinu</i>	2/83
ŠEBESTA, K. <i>Stefanu Michaelu Newerklovi srdečně</i>	3/110
ŠMEJKALOVÁ, M. <i>O funkční jazykové gramotnosti z češtinářského hlediska ... aneb O tom slyším dneska poprvé</i>	1/27
ŠTĚPÁN, J. <i>Složitě souvětí a kontaktní dvojice různovětných spojovacích výrazů</i>	5/227
ZAJÍČKOVÁ REJZLOVÁ, V. <i>Letem středověkým světem. Glosy k výuce starší české literatury na současných středních školách</i>	1/21
ZAJÍČKOVÁ, K. – VOJTÍŠEK, O. <i>Interpretační mapy: koncept, podoby a použití</i>	4/173

Z nové umělecké literatury

GILK, E. <i>Pověsti jako živé</i>	1/33
HOFFMANN, B. <i>Třetí kniha epizující poezie oceněná Literou za poezii</i>	2/89
JEDLIČKOVÁ, A. <i>Mileniálové stárnou, jejich problémy nikoli. Nad prózami Marka Šindelky</i>	4/179
KRÁLÍKOVÁ, A. <i>„Zpíváš, jako bys plakala“ Zuzany Kultánové v kontextu současné české prózy</i>	3/139
LUKÁŠ, M. <i>Výprávět sebe sama. Autobiografické skladby Pavla Novotného</i>	5/239

Jazyková poradna

ADAM, R. <i>Nepřavé věty hlavní?</i>	4/187
SVOBODOVÁ, I. <i>Přechylování obecných substantiv</i>	1/36
SVOBODOVÁ, I. <i>Je bílé víno skutečně bílé?</i>	2/92
SVOBODOVÁ, I. <i>Droni, nebo dronni, nebo dronový?</i>	3/144
SVOBODOVÁ, I. <i>Psaní velkých písmen při inverzním slovosledu</i>	5/243

Rozhledy

GAJZDICA, A. <i>14. společné setkání učitelů u krajanů a lektorů češtiny v zahraničí</i>	5/251
JÍLKOVÁ, L. <i>Workshop Lidová etymologie vlastních jmen</i>	4/192
KOLÁR, R. <i>Prokážete-li nám tu čest, uvítáme, když nás doprovodíte (Viditelné popisy).</i> <i>K jubileu Alice Jedličkové</i>	4/196
KRČMOVÁ, M. <i>Sto let od narození Milana Jelínka</i>	5/245
KŘÍSTEK, M. <i>Marie Krčmová, její pedagogické působení a několik vzpomínek</i>	5/247
LEDERBUCHOVÁ, L. <i>Z literární galerie: Karel Hlaváček (1874–1898).</i> <i>Básník hlubokých tónů a tajemna</i>	2/98
LEDERBUCHOVÁ, L. <i>Z literární galerie. Prozaik Karel Nový (1890–1980)</i>	4/199
MARTINCOVÁ, O. <i>Panu profesoru Aloisi Jedličkovi s poděkováním</i>	1/38
MITTER, P. – KOTEN, J. <i>Za docentkou Ludmilou Zimovou</i>	4/190
NEJEDLÝ, P. <i>K šedesátinám Karla Komárka</i>	4/197
NOVOTNÝ, J. <i>Pokorné loučení Viktora Viktorý</i>	3/146
NOVOTNÝ, V. <i>Z literární galerie: A. C. Nor</i>	3/150
NOVOTNÝ, V. <i>Z literární galerie: Emil Vachek</i>	5/252
PÍSKOVÁ, R. <i>Konference Didaktické impulsy 5</i>	2/96
RADKOVÁ, L. <i>Sociolekty v různých sférách komunikace</i>	5/249
SVOBODOVÁ, I. <i>Vzpomínka na Jiřího Krause</i>	2/94
SVOBODOVÁ, J. aj. <i>Meziuniverzitní spolupráce Vídeň – Ostrava v novém hávu</i>	1/40
ŠICHOVÁ, K. <i>Mezinárodní konference Česko: Čeština a ostatní jazyky</i>	3/148
TRÁVNÍČEK, J. <i>Jan Skácel – tři interpretační nápovědy</i>	1/42
VRAJOVÁ, J. <i>Z literární galerie: Sofie Podlipská</i>	1/44
ZEMAN, J. <i>O češtině v mezních situacích</i>	4/194

Recenze

GEJGUŠOVÁ, I. <i>Publikace k jubileu Jany Svobodové</i>	1/46
HNÍK, O. <i>Mezery, otřesy a smysl v literárním díle</i>	4/207
HOFFMANN, B. <i>Prosvícení temna v záslužné publikaci Ivany Čornejové</i>	3/155
HOFFMANN, B. <i>Hordubal a Národní divadlo</i>	5/254
HORÁKOVÁ, J. <i>Pax iuscum – Pokoj s nimi</i>	2/103
KOLÁR, R. <i>Pozvánka do poetické laboratoře</i>	1/48
POLÁČEK, J. <i>Monografie o literárních polemikách na přelomu 19. a 20. století</i>	4/205
SVOBODOVÁ, J. <i>Jak jsme žili a jak žijeme ve světě češtiny a její výuky.</i> <i>Inspirovající pohled badatelky i učitelky Marie Čechové</i>	2/101
ŠINDLEROVÁ, J. <i>O češtině očima Karla Olivy</i>	4/202
VAŇKOVÁ, J. <i>Míšení žánrů, stylů a diskurzů v internetové komunikaci</i>	3/152
ZELEŇKA, M. <i>Kolektivní monografie o české národní identitě</i>	1/50

Český jazyk a literatura je respektovaným bohemisticky a didakticky zaměřeným časopisem, jehož historie sahá až do roku 1950.

Objednejte si předplatné tohoto časopisu na rok 2023/2024

Cena 360 Kč zahrnuje:

- ✓ 5 čísel tištěného časopisu
- ✓ poštovné

Chcete si prodloužit, objednat či darovat předplatné za 360 Kč na rok 2023/2024?

www.send.cz, tel.: 225 985 225, e-mail: send@send.cz

From the contents

The cooperation of literary bohemian studies with linguistics: a matter of course, an advantage, an exception, or a luxury? <i>Karel Komárek</i>	209
Subjective Theories about Teaching Grammar based on Research at Czech upper elementary school <i>Ivana Hurytová</i>	215
The Jews and the Shoah in the Context of the Prosaic Works of Ladislav Fuks <i>Erik Gilk</i>	221
Compound complex sentence and contact pairs of connectives belonging to different clauses <i>Josef Štěpán</i>	227
The Plowman from Bohemia as a challenge to school literary canon <i>Jakub Sichálek, Jan Hezko, Lucie Račsková, Martin Líbal</i>	232
Narrating the Self (Pavel Novotný's Autobiographical Poems) <i>Martin Lukáš</i>	239
Writing Capital Letters in Nominal Phrases with Reversed Order of Noun and Adjective <i>Ivana Svobodová</i>	243

Storytelling cards

Čtenářské a vyprávěcí karty
pro rozvoj fantazie, tvořivosti
a čtenářské gramotnosti.

- ▼ doplňková pomůcka pro rozvoj čtenářské gramotnosti a kritického myšlení
- ▼ pro použití současně se čteným textem i pro spontánní vyprávění bez opory uměleckého textu
- ▼ funkční pomůcka pro rozvoj tvůrčího psaní
- ▼ vhodné pro použití ve škole, pro práci s předškoláky i v domácím prostředí
- ▼ možnost uplatnění v psychoterapeutické praxi

Obsah produktu

- ▼ obrazové karty (38 kusů)
- ▼ slovní kartičky vlastností (40 kusů)
- ▼ slovní kartičky dějové posloupnosti příběhu (10 kusů)
- ▼ slovní kartičky s názvy kategorií (5 kusů)
- ▼ metodická příručka (1 kus)

Více informací na
www.ucebnice.fraus.cz

FRAUS

8 594022 790091

Kouzelná cesta

*„Karty jsou velmi pestré,
nádherně ilustrované, podněcují
fantazii. Lze s nimi pracovat jako se
sadou nebo vybrat pár z nich a provázet
je v dané hodině s jakýmkoliv textem.
Je možné využít v dramatické či
výtvarné výchově.“*

*Mgr. Andrea Smejkalová
ZŠ Telč*

*Illustration © Oldřich Jelen,
Františka Jelenová
Copyright © Petra Bubeníčková*